Journal of Geography

Journal Homepage: https://mag.iga.ir

Online ISSN: 2717-2996

Research Paper 2024, 22 (82)

Hydroliberal Diplomacy; A New Approach in Hydropolitical Relations Between Iran and its Neighbors, Case Study: Arvandroud Transboundary River Basin

Yashar Zaki [1], Mohammad Yousefi Shatoori[2]

1. Associate Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author). E. yzaki@ut.ac.ir
2. Ph.D Student of Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Khwarazmi University, Tehran, Iran. E. mohammadyuosefishatoori@gmial.com

ARTICLEINFO

Keywords
Hydroliberal Diplomacy Approach
Hydropolitical Relations
Transboundary River Basin
Arvandroud

Article History:
Received:
25 FE 2024
Received in revised form:
18 OC 2024
Accepted:
29 OC 2024
Available online:
21 NO 2024

ABSTRACT

Undoubtedly, today, water has become a political question related to obtaining power, and water diplomacy has emerged as the art of compromise and cooperation on shared water resources in hydropolitical relations between coastal states. In Iran, due to the fact that there are many water disputes in its common transboundary river basins, it seems that water diplomacy with neighbors is an essential need and should be given importance in the national macro-decisionmaking system. The purpose of this research is to study and analyze the border water documents of water diplomacy in the hydropolitical relations between Iran and Iraq in the transboundary Arvandroud river basin. Based on this, this research was carried out with a descriptive-analytical method using library and documentary sources and based on the findings of the research that was conducted using the documents of the Research Center of the Islamic Council; The results indicated that the dispute over the water ownership of this river has always existed and historically, according to the investigations carried out by the water diplomacy apparatus in the hydropolitical relations between Iran and Ottoman and Iran and Iraq in the Arvandroud basin since 1847 AD. So far, it has been acting passively, and it is necessary for Iran to enter into actual or active water diplomacy in order to solve its problems with Iraq and then Turkey in the mentioned basin, and also to set up a council under the title of "Water Legal Coordination Council". In this regard, Iran and Iraq should work to strengthen the foundations of cooperation in order to reduce the scope of tensions and competitions.

Citation: Zaki, Y. & Yousefi Shatoori, M. (2024). Hydroliberal Diplomacy; A New Approach in Hydropolitical Relations Between Iran and its Neighbors, Case Study: Arvandroud Transboundary River Basin, Journal of Geography, 22 (82), 27-52.

http://10.22034/iga.2024.2013654.1268

© The Author (s). Publisher: Iranian Geographical Associati This is an open access article under the CC BY NC license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Extended Abstract

Introduction

The country of Iran shares with its neighbors in four geographical directions, the basin of transboundary water rivers, and the issue of water and how to manage it has suffered special sensitivities. So, Iran shares a common river border with its 7 neighbors, the longest river border of Iran is related to Aras River (common border between Iran, Armenia and the Republic of Azerbaijan with a length of 475 km) and the smallest river border is related to Dourij River, which is 2.5 km long. It forms a part of the common border between Iran and Iraq (Mianabadi, 2012:205). It is necessary to explain that Iran has a special hydropolitical situation in each of the transboundary river basins that it shares with its neighbors. For example, Iran is in a lower position in its eastern borders and in a higher position in its western borders (Abdi and Mokhtari, 1384:196). For this reason, in each of the transboundary river basins, the country of Iran has had differences with its neighbors in terms of the way of dividing border waters and has experienced severe conflicts in some cases (Khaldi et al., 2013: 54). Therefore, this has caused the country of Iran to use special policies with its neighbors in the field of exploitation of common water resources. In this regard, in the Arvandroud transboundary river basin, the countries of Iran and Iraq over the use of the water of this river, which have had unresolved water disputes since ancient times in bilateral hydropolitical policies and relations over how to divide and use the water resources fairly; The country of Iraq has always tried to get more water for itself with a self-centered (self-interpreting) strategy, which led to an 8-year war with the establishment of the Baath regime in Iraq and finally in the years 1968 to 1975 AD. With the mediation of the Algerian government, a contract was signed in 1975. It was concluded between the two countries, which reduced the water disputes between the two countries to some extent. But the most important point that should be pointed out is that despite the water disputes that exist between the two countries on how to use and exploit the river water; There is still no ground for a potential diplomacy that can focus on solving the water disputes between the two countries. Therefore, it is necessary to take this important action in order to solve the water disputes of the two countries, and in this way, the hydropolitical issues and challenges of both countries can be overcome. Based on this, considering the role and sensitivity of water in the hydropolitical relations between Iran and its neighbors, especially in the Arvandroud transboundary river basin, the current research with the theoretical approach of hydroliberal diplomacy as a new approach to the challenges and issues arising in the hydropolitical relations between the coastal states, tries to with this aim to study water diplomacy and its role in the hydropolitical relations between Iran and Iraq over the Arvandroud river. In addition, since this study is a case study in terms of research strategy; Its main concern can be considered to be the emergence of political tensions and disputes over water in this basin, which become more complex every day with the passage of time.

Methodology

In terms of its purpose and quality, the current research is one of applied researches, and with a descriptive-analytical method, it investigated the role of water diplomacy in the hydropolitical relations between Iran and Iraq in the Arvandroud transboundary river basin with a theoretical approach of hydroliberal diplomacy and tried to based on the documentation of the border water of the Arvandroud river. To analyze the water diplomacy in the hydropolitical relations of the two countries and its most important hydropolitical problems and challenges. Finally, the method of collecting data and information in the form of slip writing and using library and document resources, including scientific articles and books and documents on border water related to the Research Center of the Islamic Council, has been used.

Results and Discussion

The current research is based on the water agreements between the two countries and the non-compliance with the legal and diplomatic principles contained in the agreements and protocols resulting from them, which resulted in the violation of Iran's rights on the issue of ownership and exploitation of river water during the past periods until today by third governments. could have been, the hydropolitical relations of the two countries have always turned negative. So

that, despite the water negotiations that have existed between the two countries in various fields, the different positions of the two countries have caused the foundations of water diplomacy to be less strong, which has repeatedly led to the appearance of the effect of water diplomacy in the hydropolitical relations of the two countries in the form of negative aspects. conflict) has been In addition, with the reduction of the rights of Syria and Iraq by the Turkish government in the Tigris and Euphrates transboundary river basin, which is considered a security, political, economic and social threat to Iraq and Syria as well as to Iran on the western side, both countries should strengthen The foundations of water diplomacy in their hydropolitical relations with each other and therefore, by making a bilateral or multilateral agreement with Turkey with the theoretical approach of hydroliberal diplomacy as a new strategy, a new chapter of fairer negotiations with a real water diplomacy strategy can be created in the hydropolitical relations of the two countries. If there is no double operational action, the hydropolitical relations between Iran and Iraq will eventually lead to tension.

Therefore, hydroliberal diplomacy as a new approach in the hydropolitical relations between Iran and its neighbors, especially between the countries of Iran and Iraq in the ArvandRoud basin, which refers to water as a factor of "cooperation"; He points to the importance and position of water diplomacy and admits: As long as the water treaties and agreements between the two countries are considered and implemented by actors in the diplomatic space and are focused on the axis of peace and cooperation, the positive aspects of hydropolitics will be visible in the hydropolitical relations of the two countries. will be On the contrary, when water agreements and treaties between two countries in order to understand and how to manage and control shared border water resources are neglected or violated by another, challenges and war over water will appear, and based on this, water is conflict-oriented. Emphasizes and often ignores the interaction-oriented, cooperative and peaceful view (the negative aspects of hydropolitics).

Conclusion

The hydropolitical relations between Iran and the Ottomans in Arvandroud can be seen as the hydropolitical relations between Ares, Atrak and Hirmand, and most of these negotiations were not in favor of Iran. After the collapse of the Ottoman Empire and the formation of the Iraqi government, the negotiations on the hydropolitical relations between the two countries continued over the common water resources of the Arvand River and the determination of border lines in the river. In this period, only in one period of time and with the arrival of Abdul Rahman Aref, the relations between the two countries were based on cooperation and friendship; But with the establishment of the Baath regime in Iraq, the relations between the two countries became dark and the water diplomacy was also weakened. In other words, this period can be considered as the period of dominance of negative hydropolitics over positive hydropolitics, when two countries went to war for 8 years without negotiation regarding the ownership of Arvandrud river. Based on this, despite the ups and downs that have existed in the basin from the past until today, and this basin is considered the only basin in Iran that has experienced a full-scale war. It is expected that in the not too distant future this basin will be one of the basins with high tension in Iran's hydropolitics. Today, despite the emerging problems and dilemmas related to the two countries, which can be attributed to Turkey's indiscriminate construction of dams in the upper reaches of the basin, river water pollution caused by the industrial effluents of the basin countries and as a result the reduction of its water quality, Turkey's instrumental view of the water in the upstream, the reduction of Iraq's water rights. and Iran in Arvandroud, followed by the aggravation of the micro dust crisis caused by Turkey's dam construction projects on the headwaters of this river, the change of the Tigris and Euphrates rivers by Turkey and Syria, which has ultimately reduced the water flow of Arvandroud. Therefore, as time passes and the system of river water issues in this basin becomes more complicated in the relations between the two countries, if no action is taken to solve them, the tensions between the two countries will deepen and widen and may be drawn into a hostile state. In this regard, the two countries of Iran and Iraq should set up a council under the title of "Water Legal Coordination Council" in order to solve each other's problems. This council should consist of representatives of three countries: Iran, Iraq and Turkey. On the other hand, Iran should strive to strengthen water diplomacy in its relations

with Turkey; So that the two countries of Iran and Turkey can improve their hydropolitical relations with each other in Arvandroud and Aras basins with a conciliatory approach.
In general, it can be concluded that the process and apparatus of water diplomacy in the hydropolitical relations between Iran and Iraq in the transboundary river basin of Arvandroud since 1847 AD. So far it has been passive. One of the important reasons for this is 1) the continuation of disputes over the ownership of Arvandrod River; 2) Türkiye's indiscriminate dam constructions in the upstream of the basin; 3) decrease in river water quality; 4) Türkiye's instrumental view of water; 5) Intensification of the fine dust crisis in Iran and Iraq; 6) The deviation of the river's path is indicated.

Funding
There is no funding support.

Authors' Contribution
All of the author approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest
Author declared no conflict of interest.

Acknowledgments
We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

References
1) Abdi, A. & Mokhtari, H. (2005). Looking at the opportunities and threats of Iran's hydropolitics, Proceedings of the Second Congress of Iran Geopolitics Association, Winter, 194-226. [Persian] https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/322896/
2) Allouche, J. (2020). Nationalism, Legitimacy and Hegemony in Transboundry Water Interactions, Water Alternatives 13(2), 286-301.
3) Attari, J., & Avrideh, F. (2016). Analytical review of Iran's border water contracts with its neighbors, Energy Law Studies Quarterly, 3 (2), Fall and Winter, 315-338. [Persian].
4) Ahmadian-Shalchi, N. (2010). Geographical perspectives of Iran (rivers), first edition, Astan Qadres Razavi Publishing House. [Persian]
5) Amini, A & Others. (2021). Transboundary Water Resources Conflict Analysis Using Graph Model for Conflict Resolution: A Case Study—Harirud River, Discrete Dynamics in Nature and Society, 1-12. https://doi.org/10.1155/2021/1720517
6) Aghaei, B. (1988). International Law Issues, Arvandroud Legal Regime, Foreign Policy Quarterly, No. 8, 607-628. [Persian] https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/435250/
7) Brethaut, Ch & Others. (2021). Exploring discursive hydropolitics: a conceptual framework and research agenda, International Journal of Water Resources Development. 2-16. https://doi.org/10.1080/07900627.2021.1944845
8) Barua, A & Others. (2019). Re-Interpreting Cooperation in Transboundary Waters: Bringing Experiences from the Brahmaputra Basin, Journal Water 2019, 2-22. https://doi.org/10.3390/w11122589
9) Beer, F. A., & Hariman, R. (2012). Realism and rhetoric in international relations. In Post-realism: The rhetorical turn in international relations (1-30). Michigan State University Press. https://www.jstor.org/stable/10.14321/j.ctt7zt5q8
10) Dehshiri, M.R., & Hekmatara, H. (2017). Iran's Water Diplomacy towards its Neighbors, Strategic and Macro Policy Quarterly, 6(4). [Persian] https://www.sid.ir/paper/413017/fa
11) Elhance, A. (2000). Hydropolitics: Grounds for Dispair, Reasons for Hope, 5(2),201-222. https://brill.com/view/journals/iner/5/2/article-p201_2.xml
12) Etamed Shahidi, A.F., Sabouri, A.A & Parsa, J. (2010). Control of salinity intrusion in Arvandroud river estuary in different hydrological conditions, Iranian water resources research journal, 7(2), 50-60. [Persian] https://www.iwrr.ir/article_16167.html
13) Genderen, R. & Rood, J. (2011). Water Diplomacy a Niche for the Netherlands? Netherland Institute of International Relations 'Clingendael', December 2011. https://www.clingendael.org/publication/water-diplomacy-niche-netherlands
14) Imran, M. & Others. (2021). Hydropolitics and Conundrum of Transboundary Water Issues: A Case Study of South Asia, Journal of Politics and International Studies, 7(1), January–June 2021, pp.17–35. https://jpis.pu.edu.pk/45/article/view/92
15) Hafeznia, M.R. (2013). Principles and concepts of geopolitics, Mashhad: Papli Publications. [Persian].
16) Hafeznia, M.R. (2017), Political Geography of Iran, Tehran: Samit Publications. [Persian].

17) Jeffrey, W. & Meiser, FEB. (2018). Introducing Liberalism in International Relations Theory, Journal E-International Relations, Feb 18, pp. 1-4.
18) Jafarivaladani, A. (1991). Historical review of Iran-Iraq border disputes, second edition, Tehran, Ministry of Foreign Affairs Publications. [Persian].
19) Keskinen, M. & Salminen, E. & Haapala, J. (2021). Water diplomacy paths – An approach to recognise water diplomacy actions in shared waters, Journal of Hydrology, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2021.126737
20) Khalidi, H., Mirzaei, M.A., Pirdashti, H., & Samad Golestanzadeh, H. (2013). Examining the role of border rivers in Iran-Iraq relations (case study: Arvandroud), scientific quarterly of border science and technology faculty, (3), 53-81. [Persian]. https://www.magiran.com/paper/1547496/
21) Kavianirad, M. (2004). Hydropolitical relations between Iran and Afghanistan, Strategic Studies Quarterly, 8(28), 337-358. [Persian]. https://www.sid.ir/paper/496693/fa
22) Kamran, H., Yari, E., & Abedi, M. (2016). Iran's environmental security and national security in the context of border hydropolitical developments; Case study: Hariroud, Geofria (Quarterly scientific research and international magazine of the Geographical Society of Iran), new period, 15(52), 305-328. [Persian]. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1396727/
23) Kraak, E. (2012). Diverging discourses on the Syr Darya, Geography, Environment, Sustainability, 5(2), 36–50. https://doi.org/10.24057/2071-9388-2012-5-2-36-50
24) Mianabadi, H. (2012). Political and legal security considerations in the management of border rivers, International Relations Research Quarterly, 5(9), 203-235. [Persian].
25) Mianabadi, Hojjat and ghoreshi, S. Z. (2022). Explanation of realism and liberalism paradigms in hydropolitical relations, Geopolitics Quarterly, 18(5), 150-186. [Persian]. https://journal.iag.ir/article_113031.html
26) Mojtahedzadeh, P. (2011). Political geography and geographic policy, Tehran: Somit Publications. [Persian].
27) Motaghi, A., & Ghorbani Sepehr, P. (2021). Hydro-diplomacy in practice: the challenge of Iran's border rivers and its security and law enforcement results, Geography Quarterly, 19(71), 63-87. [Persian]. http://dor.net/dor/20.1001.1.27833739.1400.19.71.4.1
28) Motaghi, A., and Sadeghi, M. (2013). Political Geography of Waters with an emphasis on Iran's water resources, first edition, Jihad Academic Publications. [Persian]
29) Mohseni, B., and Rahimipour, M. (2011). The influence of Arvandroud hydropolitics on the future relations between Iran and Iraq, Strategic Policy Research Quarterly, 5(3), 157-180. [Persian] https://qpss.atu.ac.ir/article_2321.html
30) Moradpiri, H., and Sharbati, M. (2014). Getting to know the sciences and teachings of holy defense, Tehran: Somit Publications. [Persian] https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_3093.html
31) Nagheeby, M. & Warner, J. (2018). The geopolitical overlay of the hydropolitics of the Harirud River Basin, Int Environ Agreements, 18, 839–860. https://doi.org/10.1007/s10784-018-9418-9
32) Niromandfard, F., and Shahidi, A. (2017). Hydropolitics of Iran and Iraq and optimizing the use of shared waters, Scientific Research Quarterly of Global Policies, 7(2),259-233. [Persian] https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_3093.html
33) Nejati, M.H. (2020). The Role of Liberalism in International Relations, Journal of Egyptian Archeology 18(6), pp. 512-527. [Persian].
34) Pishgahhadian, H., & Hijazi, A.R. (2009). Iran's common hydropolitical challenges with Iraq and Afghanistan; From 2001 to 2010, a case study of Arvandroud and Hirmand, Scientific Research Quarterly of Political Science and International Relations, No. (12), 119-167. [Persian]. https://www.sid.ir/paper/247492/fa
35) Parsadost, M. (2008). Iran and Iraq from the distant past to the present, publishing company, political and economic information monthly, number 248-247, Farvardin and Ardibehesht. [Persian].
36) Rai, S. P. & Wolf, A. T. & Sharma, N. & Tiwari, H. (2016). Hydropolitics in Transboundary Water Conflict and Cooperation. River System Analysis and Management. http://dx.doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19
37) 68) Riveraine S. & Walters, Erin S. & Kenzie, Alexander E. Metzger, William Jesse Baltutis, Kakali B. Chakrabarti, Shana Lee Hirsch and Bethany K. (2019). Laursen Ecology and Society, 24(2). https://www.jstor.org/stable/26796963
38) Samei, S., Akhbari, M., and Heydari, G. (2019). The model of regional cooperation based on water diplomacy (case study of Iran, Turkey and Iraq), scientific-research quarterly of new attitudes in human geography, twelfth year, third issue, summer. [Persian]. https://ensani.ir/fa/article/434199/
39) Sinaei, V. & Jamali, J. (2017). Economic diplomacy c. A. Iran in Afghanistan and the management of water disputes between the two countries (using the institutional economic approach), Quarterly Journal of Strategic Public Policy Studies (Globalization Strategy Studies), 8(28), 69-93. [Persian] https://sspp.iranjournals.ir/article_33907.html

40) Sadeghian, N.A. (2007). An overview of Iran's laws in Arvandroud based on international laws and existing documents, Ganjineh Quarterly, 18(2), 9-20. [Persian] https://www.magiran.com/paper/585483/
41) Turton, A. & Henwood, R. (2002). Hydropolitics in the developing world: a southern African perspective, African Water Issues Research Unit (AWIRU). https://www.internationalwaterlaw.org/bibliography/articles/hydropolitics-s-africa.html
42) Turton, A. (2001). Hydropolitics and security complex theory: An African perspective, paper presented at the 4th Pan-European International Relations Conference. University of Kent, Canterbury, UK, 8–10.
43) Taghizadeh A.M. (2013). The political economy of climate change and the challenges faced by the main actors, scientific research quarterly of global politics, third period, third issue, autumn. [Persian]. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_14.html
44) UNEP. (2007). Hydropolitical Vulnerability and Resilience along International Waters – Latin America and the Caribbean.
45) Vasegh, M., and Najafi, S. (2018). Identifying the key influencing factors in the future of hydropolitics of Arvandroud, Iran Bi-Quarterly Journal of Future Studies, 4th year, 2nd issue, fall and summer, pp. 109-134. [Persian] https://jfs.journals.ikiu.ac.ir/article_2126.html
46) Velayati, S. (2014). Water resources and issues in Iran with an emphasis on the water crisis, Mashhad: Sahra Sharq Publications. [Persian].
47) Wolf, A. (2007). Hydropolitical Vulnerability and Resilience Along International Waters: Europe, International Kindle Paperwhite, Illustrated Edition.
48) Zaki, Y. & Najafi, S. (2019). Determining Iran's hydropolitical strategies in the Arvand watershed, Human Geography Research Quarterly, 52(4), 1529-1549. [Persian] http://doi.org/10.22059/jhgr.2020.296172.1008070

فصلنامه علمی جغرافیا

Journal Homepage: https://mag.iga.ir

شاپا الکترونیکی: ۲۹۹۶-۲۷۱۷

مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد

دوره۲۲، شمارهٔ ۸۲، ۱۴۰۳

هیدرولیبرال دیپلماسی؛ رویکردی نوین در روابط هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان، مطالعهٔ موردی: حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود

یـاشار ذکـی [۱]، محمد یوسفی شاتوری [۲]

۱. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول). E: yzaki@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. E: mohammadyuosefishatoori@gmial.com

اطلاعات مقاله

واژگان کلیدی:

رویکرد هیدرولیبرال

دیپلماسی

روابط هیدروپلیتیکی

حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی

اروندرود.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۲/۰۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۸/۰۸

تاریخ چاپ:

۱۴۰۳/۰۹/۰۱

چکیده

بی‌تردید امروزه آب به یک جستار سیاسی در رابطه با حصول قدرت درآمده و دیپلماسی آب به‌عنوان هنر سازش و همکاری بر روی منابع آب های مشترک در روابط هیدروپلیتیکی میان دولت های ساحلی ظهور پیدا کرده است. در ایران با توجه به این که اختلافات آبی متعددی در حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک آن وجود دارد، به نظر می‌رسد که دیپلماسی آب با همسایگان یک نیاز ضروری است و می‌بایستی در دستگاه تصمیمات کلان ملّی اهمیت داده شود. هدف از این پژوهش، واکاوی و تحلیل اسناد آب مرزی دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود می‌باشد. بر این اساس، این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی صورت پذیرفته و بر اساس یافته‌های تحقیق که با استفاده از اسناد مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی انجام شده است؛ نتایج حاکی از آن بوده که اختلاف بر سر مالکیّت آب این رودخانه همواره وجود داشته و به لحاظ تاریخی طبق بررسی‌های انجام‌شده دستگاه دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عثمانی و ایران و عراق در حوضهٔ اروندرود از سال ۱۸۴۷م. تاکنون به صورت منفعلانه عمل کرده که نیاز است کشور ایران در این زمینه برای حل مسائل خود با عراق و سپس ترکیه در حوضهٔ مذکور وارد دیپلماسی آب بالفعل یا فعالانه شود و نیز شورایی را تحت عنوان «شورای هماهنگی حقوقی آب» راه‌اندازی کند. در همین راستا، ایران و عراق می‌بایست در جهت تقویت پایه های همکاری به منظور کاهش دامنهٔ تنش ها و رقابت ها تلاش کنند.

استناد: ذکـی، یـاشار و یوسفی شاتوری، محمد. (۱۴۰۳). هیدرولیبرال دیپلماسی؛ رویکردی نوین در روابط هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان، مطالعهٔ موردی: حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، فصلنامه جغرافیا، (۸۲) ۲۲، ۵۲-۲۷.

http://10.22034/iga.2024.2013654.1268

© نویسندگان

صاحب امتیاز: انجمن جغرافیایی ایران

مقدمه و پیشینه

مقابله با تغییرات آب و هوا و افزایش کمبود منابع طبیعی چالش پایدار قرن حاضر (زمان ما) است. در حالی که این چالش‌های جهانی، همکاری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای را تشدید می‌کند، ما شاهد بی‌توجهی فزاینده به توافق‌های بین‌المللی و همچنین نقش تقویت‌شدهٔ دیپلماسی هستیم (Keskinen & Others, 2021: 1). از آن‌جا که آب مسلماً یکی از منابع طبیعی حیاتی برای جوامع اجتماعی می‌باشد و منبعی است که از مرزهای کشورها عبور می‌کند، این امر استفاده و تخصیص آن را اغلب سیاسی جلوه داده و منجر به ایجاد ترتیبات همکاری آب فرامرزی مختلف به‌ویژه در حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک میان چندین کشور شده است که این همکاری آب فرامرزی مبتنی بر پتانسیل منافع مشترک است و دارای یک پایه نهادی قوی بر اساس دو کنوانسیون جهانی آب فرامرزی می‌باشد (Ibid). از این رو، امروزه یکی از مسائل زیست‌محیطی را می‌توان بحران آب و چالش‌های امنیّتی ناشی از آن دانست. به همین دلیل، آب‌های فرامرزی چالش‌های امنیّتی در روابط هیدروپلیتیکی ایجاد نموده که حل و فصل این مناقشات و توافقات بر سر آب‌های فرامرزی همواره با چالش‌های گوناگونی روبه‌رو بوده که دستیابی به یک راه‌حل مورد توافق را دشوار کرده است (Amini & Others, 2021: 1). منابع آب‌های مشترک به‌دلیل ماهیتی که دارند؛ افراد غیرهمکار را به همکاری وادار می‌کنند و می‌توانند فرصتی را برای افزایش همکاری فراهم کنند که از سوی دیگر توانایی ایجاد یک تهدید را دارند. بدین ترتیب، می‌توان اذعان کرد که تمرکز «همکاری فرامرزی» در اغلب موارد مبتنی بر دولت به دولت بوده و دیپلماسی رسمی چنین همکاری‌هایی تحت تأثیر روحیات سیاسی کشورهای ساحلی است و عمدتاً از طریق یک فرایند رسمی تعاملات فرامرزی مذاکره می‌شود. بدین دلیل، می‌توان همکاری بر سر رودخانه‌های فرامرزی را یک فرایند پیچیده و ذاتاً سیاسی دانست (Barua & Others, 2019: 2) که مستلزم درک روشنی از منافع ذی‌مدخلان در حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی می‌باشد.

کشور ایران با همسایگان خود در جهات جغرافیایی مختلف دارای حوضه رودخانه‌های فرامرزی آبی مشترک است که مسأله آب و چگونگی مدیریّت آن دچار حساسیت‌های خاصی شده است. طوری‌که، ایران با ۷ همسایهٔ خود مرز رودخانه‌ای مشترک دارد که طولانی‌ترین مرز رودخانه‌ای ایران مربوط به رودخانه ارس (مرز مشترک ایران و ارمنستان و جمهوری آذربایجان به طول ۴۷۵ کیلومتر) و کوچک‌ترین مرز رودخانه‌ای مربوط به رودخانهٔ دویرج به طول ۲/۵ کیلومتر است که قسمتی از مرز مشترک ایران و عراق را تشکیل می‌دهد (میان‌آبادی، ۱۳۹۲: ۲۰۵). در این زمینه لازم به توضیح است که، ایران در هر کدام از حوضه رودخانه‌های فرامرزی مشترکی که با همسایگان خود دارد، دارای وضعیّت هیدروپلیتیکی[1]ویژه‌ای است. به‌عنوان مثال، ایران در مرزهای خاوری خود در موقعیّت فرودست و در سوی باختری خود در موقعیّت فرادست قرار دارد (عبدی و مختاری‌هشی، ۱۳۸۴: ۱۹۶). از این رو، کشور ایران در هر کدام از حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی از نظر شیوهٔ تقسیم آب‌های مرزی با همسایگان خود اختلاف داشته و در مواردی مناقشات سختی را تجربه کرده است (خالدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۴). بدین ترتیب که، این امر سبب شده تا کشور ایران با همسایگان خود سیاست‌های خاصّی را در زمینهٔ بهره‌برداری از منابع آب‌های مشترک داشته باشد. در همین راستا، در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از آب این رودخانه که از قدیم تا به امروز اختلافات آبی حل‌نشده‌ای را در سیاست‌ها و روابط هیدروپلیتیکی دوسویه بر سر چگونگی و تقسیم و بهره‌برداری منصفانه از منابع آب دارند، کشور عراق همیشه سعی داشته تا با استراتژی خودمحوری[2](خودتفسیری) سهم آب بیشتری را برای خودش اختیار

1. Hydropolitical Position
2. Self-Centered Strategy

کند که همین عامل در جایی با روی کار آمدن رژیم بعث در عراق منجر به جنگ هشت ساله شد و در نهایت در سال‌های ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۵م. با میانجیگری دولت الجزایر قراردادی در سال ۱۹۷۵م. میان دو کشور منعقد شد که تا حدودی از اختلافات آبی میان دو کشور کاسته شد. مهم‌ترین نکته‌ای که بایستی بدان اشاره نمود، وجود اختلافات آبی است که میان دو کشور بر سر نحوهٔ استفاده و بهره‌برداری از آب رودخانه وجود دارد و هنوز زمینه‌ای برای یک دیپلماسی بالقوّه که قادر باشد بر حل اختلافات آبی میان دو کشور تمرکز نماید، وجود ندارد. بنابراین، لازم است تا این اقدام مهم در راستای حل اختلافات آبی دو کشور صورت گیرد و از این طریق بتوان بر مسائل و چالش‌های هیدروپلیتیکی[1] هر دو کشور فائق آمد. بر این اساس، با توجه به نقش و حساسیت آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان به‌ویژه در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، پژوهش حاضر با طرح این سؤال که در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق چه مشکلاتی وجود دارد؟ و دیپلماسی‌آب چه نقشی می‌تواند در فروکاست معضلات هیدروپلیتیکی این حوضه داشته باشد؟ با رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان رویکردی نوین به چالش‌ها و مسائل موجود در روابط هیدروپلیتیکی میان دولت‌های ساحلی، سعی شده است تا با هدف واکاوی و تحلیل اسناد آب مرزی به مطالعه دیپلماسی آب و نقش آن در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق بر سر رودخانهٔ اروندرود بپردازد. ضمناً از آن‌جا که این مطالعه از نظر راهبرد پژوهشی از نوع موردی می‌باشد، دغدغهٔ اصلی آن را می‌توان به بروز تنش‌ها و اختلافات دامنه‌دار سیاسی بر سر آب در این حوضه قلمداد کرد که هر روز با گذشت زمان، دامنهٔ این مسائل پیچیده‌تر می‌شود.

لازم به ذکر است که پژوهش‌های نه چندان زیادی در خصوص دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود وجود دارد که از مهم‌ترین بررسی‌های انجام شده در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره نمود. ذکی و نجفی (۱۳۹۹) پژوهشی در ارتباط با راهبردهای هیدروپلیتیکی ایران در حوضه آبریز اروند انجام دادند که نتایج آن ها نشان از آن دارد که روابط دو کشور ایران و عراق در دوره‌های مختلف تاریخی متأثر از نحوهٔ بهره‌برداری و مالکیّت این حوضهٔ آبی بوده که لزوم آن اتخاذ استراتژی مناسب در روابط دیپلماتیک ایران و عراق بر سر نحوهٔ مدیریّت و بهره‌برداری از این حوضهٔ آبی مشترک مهم می‌باشد که در نهایت، راهبرد هیدروپلیتیکی ایران را در این حوضه تهاجمی ارزیابی کرده‌اند. واثق و نجفی (۱۳۹۸) در پژوهشی در ارتباط با شناسایی عوامل کلیدی تأثیرگذار در آینده هیدروپلیتیک اروندرود، این حوضه را دارای حساسیت و جایگاه خاصی از نظر موقعیّت ژئوپلیتیکی در نظر گرفته‌اند که ایران می‌بایستی زمینهٔ رشد و توسعه شهرها و بنادر حوضهٔ اروندرود را فراهم آورد و به زمینهٔ مذاکره و مشارکت ترکیه و عراق با توافق رسمی در خصوص نحوه و میزان تأمین آب رودخانه اروندرود دست یابد. دهشیری و حکمت‌آرا (۱۳۹۷) در پژوهشی در ارتباط با دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان به این مسأله پرداخته‌اند که دیپلماسی آب در قبال همسایهٔ شرقی (افغانستان) و با توجه به کم‌آبی‌های چند دههٔ اخیر در منطقه، هم‌اکنون اختلافات آبی در حوضه وجود دارد که ایران از نظر دیپلماسی آب علیرغم قراردادهایی که امضاء شده، هنوز پاسخ مناسبی را دریافت نکرده است. سامعی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی در ارتباط با الگوی همکاری‌های منطقه‌ای بر مبنای دیپلماسی آب (مطالعهٔ موردی ایران، ترکیه و عراق) به این مسأله پرداخته‌اند که ایران همواره بر سر تقسیم آب‌های مشترک مرزی و رودخانه‌های فرامرزی با همسایگان خود اختلاف داشته و این ضرورت اهمیّت دیپلماسی است که باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، همکاری‌های منطقه‌ای ایران، ترکیه و عراق و نقش دیپلماسی آب با توجه به قوانین بین‌المللی، معاهدات و غیره بر این همکاری‌ها می‌افزاید و از چالش‌ها و منازعات از جمله آلودگی‌آب، مهاجرت و ریزگردها جلوگیری می‌کند. محسنی و رحیمی‌پور (۱۳۹۱) در پژوهشی به تأثیر هیدروپلیتیک اروندرود بر مناسبات آیندهٔ ایران و عراق پرداخته‌اند که مناسبات آینده دو کشور به‌دلیل قرار گرفتن

1. Hydropolitical Challenges

کشور عراق در یک تنگنای ژئوپلیتیکی و بر اساس رویکرد همکاری در رودخانه‌های بین‌المللی، علاوه بر این‌که به بررسی اثرات هیدروپلیتیک اروندرود بر آیندهٔ روابط دو کشور می‌پردازد، اظهار می‌کنند که مناسبات دو کشور در آینده می‌تواند دارای ابعاد سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی باشد. نیرومندفرد و شهیدی (۱۳۹۷) در پژوهشی در ارتباط با هیدروپلیتیک ایران و عراق و بهینه کردن مصرف آب‌های مشترک مرزی به این نتیجه دست یافته‌اند که هیدروپلیتیک ایران در برخورد با عراق باید رویکردی تنش‌زدا و هیدرودیپلماسی داشته باشد و چشم‌انداز آیندهٔ هیدروپلیتیک ایران و عراق باید بر محور مدیریّت مشترک دو کشور بر اروندرود باشد.

با بررسی مطالعات صورت‌گرفتهٔ فوق، علیرغم این‌که در این زمینه منابع اندکی وجود دارد. مشخص می‌شود که تاکنون مطالعهٔ خاصی که بتواند به‌طور اساسی و بر پایهٔ رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان رویکردی نوین به منظور حل چالش‌های پایدار و مسائل مورد تنش و اختلاف‌آفرین با تأکید بر زمینه‌های دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور در حوضهٔ فرامرزی اروندرود را بررسی کند، وجود نداشته است. بنابراین، وجه تمایز این مطالعه با مطالعات پیشین صورت گرفته در همین رویکرد نظری به‌کار گرفته‌شده می‌باشد که مقاله حاضر سعی دارد زمینه را برای تحقیقات بعدی فراهم کند. بنابراین، تحلیل وضعیّت دستگاه دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی حوضه با رویکرد نظری مذکور، فی‌الواقع نوآوری و بداعت پژوهش حاضر با آثار قبلی محسوب می‌شود.

در نهایت، این پژوهش علیرغم این که به اهم مستندات آب مرزی در روابط هیدروپلیتیکی کشورهای ساحلی حوضهٔ اروندرود اشاره دارد، به مهم‌ترین معضلات و مشکلات هیدروپلیتیکی هر حوضه به‌صورت مجزا پرداخته است.

مبانی نظری

رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی[1]: لیبرالیسم، به‌عنوان یکی از مکاتب فکری و فلسفی و اخلاقی در روابط بین‌الملل محسوب می‌شود (نجاتی، ۱۴۰۰: ۵۱۲) که اصالت را بر نهادسازی و ایجاد رژیم‌های بین‌المللی می‌دهد و اعتقاد دارد که در فرایندی مناسب و با مدیریّتی کارآمد و با تدبیری شایسته می‌توان به همکاری و توافقات عمده‌ای در عرصهٔ روابط بین‌الملل دست یافت (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۹۳: ۱۹۰). بدین ترتیب، می‌بایستی اذعان داشت که مبانی و مفروضات فلسفی رئالیسم[2]بر تعارض و رقابت در عرصهٔ نظام بین‌الملل تأکید دارد و معتقد است که همکاری بین کشورها تنها زمانی امکان‌پذیر است که به تأمین منافع ملّی و امنیّت ملّی کمک کند و روابط بین دولت‌ها متأثر از قدرت نظامی و منابع طبیعی است (Beer & Hariman, 2012: 1).

طوری‌که، لیبرال‌ها برخلاف رئالیست‌ها که معتقد به تعارض منافع هستند، به این نگرش اعتقاد دارند که در بین انسان‌ها هماهنگی منافع وجود دارد و این هم‌نوایی در منافع بر منافع جامعه نیز منطبق خواهد بود. به‌طور کلّی، لیبرال‌ها بر رفاه افراد به‌عنوان عنصر اساسی در یک نظام سیاسی که با قدرت کنترل‌نشده مانند سلطنت یا دیکتاتوری است، مشخص می‌شود. بنابراین، دغدغهٔ اصلی لیبرالیسم‌ها ایجاد نهادهایی است که با محدودکردن و کنترل قدرت سیاسی از آزادی فردی محافظت کنند (Jeffrey & Meiser, 2018: 1).

از دههٔ ۱۹۹۰ م. پارادایم لیبرالیسم وارد مباحث هیدروپلیتیکی شد. ورود این نگرش به مطالعات هیدروپلیتیکی منجر به ایجاد تفکرات همکارانه نسبت به مقوله مناسبات آبی شده است. از این رو، اغلب نظریه‌پردازان این پارادایم اعتقاد دارند که وجود تضاد منافع و مناقشه میان بازیگران دولتی (کشورهای ساحلی) با برآوردن ارزش اقتصادی آب و یا ایجاد نهادها

1. Hydroliberal Diplomacy Approach
2. Realism

و رژیم‌های آبی مشترک قابل مدیریت است و این مکانیزم می‌تواند مناقشات آبی را به همکاری مبدل سازد (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۶۷).

بدین ترتیب، این نگرش در مناسبات هیدروپلیتیکی از عنصر «آب» به‌عنوان عامل همکاری یاد می‌کند. در روابط دیپلماتیک دولت‌های ساحلی، حوضهٔ رودخانه‌های مشترک فرامرزی که اغلب چندین کشور بهره‌بردار دارای منافع مشترکی هستند، اهمیّت منابع آبی به عنوان عاملی برای صلح و مسالمت‌آمیز در روابط میان دولت‌های ساحلی بروز پیدا کرده و تلاش می‌کند تا به لحاظ سیاسی، حقوقی و اقتصادی و نظایر آن وضعیّت پایداری را ایجاد کند. در همین راستا، نظریهٔ هیدرولیبرال دیپلماسی که به اهمیت و جایگاه دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک با محوریّت همکارانه تأکید دارد، برگرفته از این مکتب فلسفی [لیبرالیسم] بوده که توسط نگارندگان مطرح شده و سعی دارد تا نگاه تعامل‌محوری را به منابع آب‌های مشترک عرضه کند. لذا، این رویکرد نظری که در نظام روابط بین‌الملل بر سر منابع آب‌های مشترک میان دولت‌های ساحلی کاربرد مؤثری دارد، به تمامی قراداد ها و پیمان‌نامه‌های آبی که در میان دولت‌های ساحلی در فضای دیپلماتیکی طرفین انعقاد شده است، اهمیّت می‌بخشد. این نظریه برخلاف نظریهٔ جنگ آب است که از زیرمجموعه‌های نظری مکتب فلسفی رئالیسم محسوب می‌شود و به وجود چالش ها و جنگ‌های آینده بر سر منابع آب تأکید دارد.

اما هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان یک نظریهٔ نوین در روابط بین‌الملل مطرح شده که بر محوریّت صلح و همکاری میان دولت‌های ساحلی حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی متمرکز است و منابع آب‌های مشترک را ابزار سیاسی برای درک چگونگی مدیریّت و کنترل آن می‌داند که بتواند حکومت‌ها را به سمت هیدروپلیتیک مثبت و همکاری سوق دهد. در نهایت، نظریهٔ هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان نظریهٔ نوظهور و کاربردی در عرصهٔ روابط بین‌الملل به ویژه در بُعد دیپلماسی آب و سیاست خارجی، اغلب بازیگران و ذی‌مدخلان حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک امروزه ورود پیدا کرده و برخلاف سایر نظریه‌های رئالیستی که بر مناقشه محور بودن منابع آب‌های مشترک اهمیّت می‌دهند، بر نگاه تعامل، همکاری، مسالمت و مدیریّت یکپارچه منابع آب‌های مشترک تأکید دارد. به گونه‌ای که بتوان از طریق یک هنر سازش و همکاری در روابط دیپلماتیکی حوضهٔ رودخانه‌های مرزی مشترک به تقسیم عادلانه آب میان ذی‌مدخلان دست یافت. بنابراین، در این پژوهش سعی شده تا با رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی که رویکردی نظری نو و کاربردی در سطح مناسبات و روابط هیدروپلیتیکی حوضهٔ رودخانه‌های مشترک فرامرزی (ملّی، منطقه‌ای و بین‌المللی) می‌باشد، مطرح شود و نقش مهمی را در تبیین دیدگاه‌ها و سیاست‌های خارجی دولت‌ها بازی کند. همچنین، این رویکرد نظری در صدد آن است تا به منابع آب‌های مشترک، نگاه تعامل محور از جهت وجود یک دیپلماسی بالقوه در روابط هیدروپلیتیکی حوضهٔ رودخانه‌های مشترک مرزی داشته باشد. در صورتی‌که با وجود توافق‌نامه ها، کنوانسیون ها و قرادادهای آبی این امر میسر شده است، به گونه‌ای می‌توان از این طریق به یک ثبات سیاسی در حوضهٔ رودخانه‌های مرزی و بدون مناقشه و جنگ دست یافت.

شکل ۱. مدل نظری هیدرولیبرال دیپلماسی
ترسیم از: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

هیدروپلیتیک[1]: اصطلاح هیدروپلیتیک که توسّط واتربری[2])۱۹۷۹) معرفی شد، به معنای سیاست متأثر از منابع آب است (Nagheeby & Warner, 2018: 839). سیاست در مورد منابع آب در دههٔ ۱۹۹۰ م. آغاز شد و مفهوم هیدروپلیتیک توسط نویسندگان مختلف توجیه گردید. از آنجا که دانش هیدروپلیتیک یک زمینه متمایزی برای تجزیه و تحلیل سیستماتیک همکاری میان دولتی و درگیری بر سر منابع آب‌های مشترک می‌باشد، این اصطلاح یک استراتژی دولت محور و ملّی‌گرایانهٔ ناب است. علاوه بر این، امروزه با توجه به این که آب به یک موضوع بسیار سیاسی درآمده و نیز با رسیدن به تأثیرگذاری اجتماعی و سیاسی، وارد حوزهٔ امنیّتی شده است. بنابراین، امنیّت اقتصادی و زیست‌محیطی آب کشورها را می‌توان در سه مقیاس جهانی، منطقه‌ای و محلّی مورد بررسی و واکاوی قرار داد (Imran & Others, 2021: 18). در همین راستا، بسیاری از محققان هیدروپلیتیک با تغییر در درک مناقشه و همکاری آب‌های فرامرزی، تعاملات بر سر این منابع را پیچیده تلقی کرده‌اند و پویایی آن را با تنش‌های سیاسی متعددی در سطوح اقدامات سیاسی چندگانه تعبیه شده در نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی و اجتماعی درهم‌تنیده می‌دانند. از آن‌جا که گفتمان‌ها می‌توانند روابط قدرت بین بازیگران یک حوضهٔ مشترک و بین‌المللی را آشکار کنند (Allouche, 2020: 287)، «تعاملات آبی ـ سیاسی به یک معنا، می‌تواند به‌عنوان میدان جنگ برای ایده‌ها و قدرت باشد.» بنابراین، بررسی و چگونگی گفتمان‌های ساخته‌شده و مستقرشده، توسط چه کسی؟ به درک پیچیدگی فرامرزی فعل و انفعالات آب کمک می‌کند. بدین ترتیب، با گسترش قلمرو مطالعات هیدروپلیتیک راه‌های جدیدی به سمت سؤال ظاهراً ساده، اما پیچیده باز شده است که آیا آب‌های فرامرزی منبع درگیری یا همکاری هستند؟ بنابراین، با ارائه یک رویکرد دوگانه و چندلایه به هیدروپلیتیک، می‌توان درک دقیق‌تری از ماهیّت آب و فعل و انفعالات آب‌های فرامرزی ارائه داد (Brethaut and Others, 2021: 4). به‌عبارتی دیگر، این اصطلاح زمانی مطرح شد که پتانسیل بروز درگیری و خشونت بر سر آب‌های بین‌المللی توجیه جدیدی را به خود جلب کرد. بر این اساس، هیدروپلیتیک را می‌توان به توانایی نهادهای ژئوپلیتیکی برای مدیریت منابع آب‌های مشترک به شیوه پایدار سیاسی، بدان معنا که بدون تنش یا درگیری بین نهادهای سیاسی باشد، ربط داد (Wolf, 2007: 4). بدین ترتیب، با توجه به مسائل روزافزون هیدروپلیتیکی، مسائل ناشی از تقابل آب و سیاست در روابط

1. Hydropolitics
2. Waterbury

بین‌الملل از اهمیّت راهبردی دوچندانی برخوردار شده است و نیز در حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی، این مسأله به‌طور مستقیم در روابط و مناسبات سیاسی و امنیّتی میان دولت‌ها تأثیر گذاشته و می‌تواند راهبردهای سیاست خارجی کشورها و دولت‌ها را متأثر از خود بکند (میان‌آبادی و قریشی، ۱۴۰۱: ۱۵۰) و به «روابط هیدروپلیتیکی»[1] میان کشورها معنا و مفهوم ببخشد.

بنابراین با این تفسیر که هیدروپلیتیک به اندیشه‌ها و باورهای متضاد و متفاوتی در مورد رابطه سیاست با منابع آب در میان دانشگاهیان و سیاستمدران منجر شده است. در اینجا ضروری است به مهم‌ترین تعاریف برآمده از این دانش پرداخته شود.

تعریف کِرِک: «هیدروپلیتیک به مطالعه ژئوپلیتیک و روابط بین‌المللی پیرامون آب‌های فرامرزی می‌پردازد» (Kraak, 2012).

تعریف مولینیگا[2]: هیدروپلیتیک به «تعارض و فرایند مذاکره میان دولت‌های مستقل در تخصیص و توزیع آب به ویژه در رابطه با رودخانه‌ها یا سفره‌های آب‌های فرامرزی اشاره دارد» (Nagheeby & Warner, 2018: 839).

تعریف میسینر: از دیدگاه میسینر هیدروپلیتیک بر چهار مورد اشاره دارد که عبارتند از:

بررسی ارتباط متقابل میان بازیگران دولتی و غیردولتی؛

تأکید بر بازیگران و نهادهای درون و بیرون دولت‌ها؛

تلاش در جهت استفاده انحصاری از آب؛

اعمال حاکمیّت‌های گوناگون بر روی رودهایی که هم جنبهٔ ملّی و هم جنبهٔ بین‌المللی دارند (Turton, 2001: 15-16).

تعریف آرون پی. الهانس: «هیدروپلیتیک، مطالعه ستیز یا همکاری میان ملّت‌ها بر سر تقسیم آب شیرین است» (Elhances,2000: 201-222).

در تعریفی دیگر، «هیدروپلیتیک را علم مرتبط به توانایی ژئوپلیتیک نهادهای سیاسی برای مدیریت منابع آبی مشترک با روشی پایدار، یعنی بدون تنش و درگیری است» (UNEP, 2007: 22).

تعریف فاوور[3]: وی بر این باور است که «هیدروپلیتیک بر ارزش‌های اجتماعی مرتبط با آب استوار است که به شدت با فرهنگ ادغام شده است» (Riveraine & Others, 2019: 7).

تعریف تورتون و هِنوود: «هیدروپلیتیک، مطالعهٔ سیستماتیک تخصیص مقتدرانه ارزش‌ها در جامعه با توجه به آب می‌باشد که جنبه‌های پویایی مدیریّت منابع آب را در برمی‌گیرد» (Turton & Henwood, 2002).

تعریف واتربری: «هیدروپلیتیک به معنای پتانسیل آب‌های فرامرزی برای درگیری و خشونت است. بر این اساس، هیدروپلیتیک به توانایی‌های پیونددار با ژئوپلیتیک (نهادهای مرتبط با قدرت، سیاست و فضای جغرافیایی) برای مدیریّت مشترک منابع آبی به روش سیاسی پایدار، یعنی بدون تنش و درگیری بازیگران سیاسی اشاره می‌کند» (Rai & Others, 2016: 355).

تعریف حافظنیا: «ژئوپلیتیک آب به مطالعهٔ نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملّت‌ها و دولت‌ها می‌پردازد. اعم از آن که در داخل کشورها و یا بین آن‌ها و دارای ابعاد فراکشوری، منطقه‌ای، جهانی و بین‌المللی باشد» (حافظنیا، ۱۳۹۳:۱۰۲).

1. Hydropolitical Relations
2. Moliniga
3. Favver

تعریف کاویانی‌راد: «هیدروپلیتیک را دانشی می‌داند که با توجه به ثابت بودن میزان آب شیرین و ابعاد فزایندهٔ مصرف آن به مطالعه برهمکنش واحدهای سیاسی در سطوح محلّی، منطقه‌ای و کروی دربارهٔ منابع آب شیرین می‌پردازد» (کاویانی‌راد، ۱۳۸۴: ۳۳۹).

تعریف مجتهدزاده: «هیدروپلیتیک را به عنوان دانشی یاد می‌کند که به مطالعهٔ اثر تصمیم‌گیری‌های مربوط به استفاده از آب در شکل‌گیری‌های سیاسی و روابط میان دولت‌ها با یکدیگر و روابط میان دولت‌ها و مردم حتی در یک کشور می‌پردازد. کمبود آب یا اجازه عبور از مرزهای بین‌المللی به گونهٔ روزافزون در روابط سیاسی دولت‌ها و روابط کشورها با یکدیگر اثر می‌گذارد» (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۳۱).

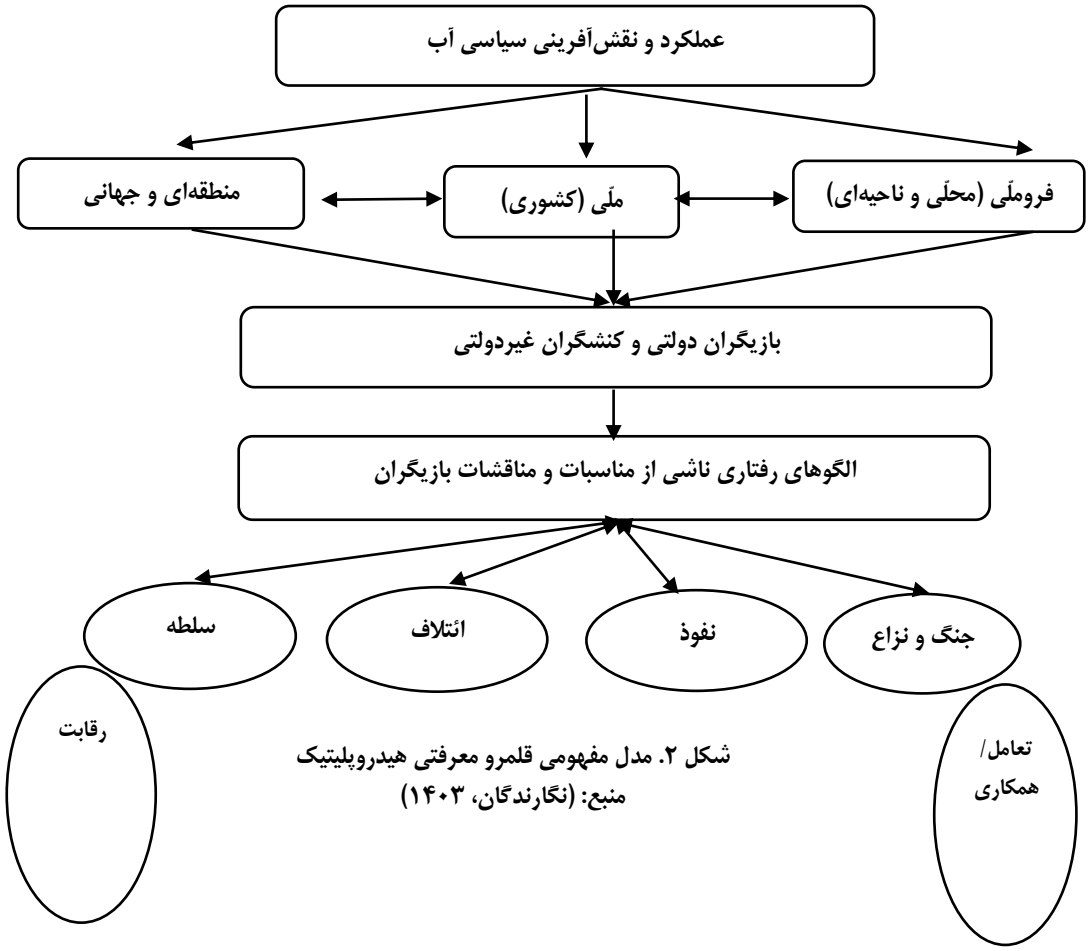

شکل ۲. مدل مفهومی قلمرو معرفتی هیدروپلیتیک
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

دیپلماسی آب: دیپلماسی آب، یک مفهوم نوظهور برای پرداختن به همکاری‌های سیاسی منطقه‌ای و پیوند دادن آب با عملیات گسترده‌تر، ژئوپلیتیک و سیاست خارجی است. دیپلماسی آب به عنوان یک فرایند تثبیت شده برای یک کشور به منظور برقراری ارتباط و همکاری و نیز تأثیرگذاری بر دولت‌ها و مردم خارجی در مسیرهای دیپلماسی چندگانه، می‌تواند ابزارهای بیشتری را برای مقابله با تنش‌های مرتبط با آب و تسهیل همکاری میان کشورهای دارای آب مشترک فراهم کند (Keskinen & Others, 2021: 2). به بیان دیگر، دیپلماسی آب را می‌توان ارتباط میان دولت‌های مستقل با هدف ارتقای همکاری سازنده و تسهیل در جلوگیری از درگیری بر سر منابع آبی مشترک دانست که به طور سنتی و در شرایط کنونی، این تعریف به سطوح مختلف دیگر نیز گسترش یافته است (Barua & Others, 2019: 3). بر این اساس،

دیپلماسی آب به تضادها بر سر منابع آب شیرین مانند رودخانه‌ها و سفره‌های زیرزمینی مربوط می‌شود که در هنگام تعریف آن، بسیاری از موضوعات مختلف، بازیگران و سطوح تماس به ذهن متبادر می‌شوند (Genderen & Rood, 2011: 2).

در نتیجه، با توجه به اهمیّت منابع آب، همواره این موضوع باید به یک گفتمان سیاسی میان کشورهایی که دارای حوضهٔ آبریز مشترک و یا دارای رودخانه مشترکی که مرز مشترک آن‌ها را تشکیل می‌دهد، تبدیل شود. دیپلماسی که دارای توان بالقوّه برخورد و خشونت یا تفاهم بر سر آب‌های بین‌المللی است. این دیپلماسی باید میان کشورهایی شکل بگیرد که دارای منافع مشترک آبی هستند و مایل هستند تا منابع آب‌های مشترک خود را به نحوی مدیریّت کنند که از نظر سیاسی یک وضعیّت مطلوب و پایداری میان آن‌ها ایجاد شود. طوری‌که بهره‌برداری از آب رودخانه از طرف ذینفعان بدون منازعه و خشونت مورد استفاده قرار گیرد (کامران و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲۵). از این رو، دیپلماسی آب میان کشورها موضوعیّت و اهمیت پیدا می‌کند و همواره کشورها تلاش می‌کنند که برای جلوگیری از هرگونه خشونت بتوانند از طریق یک گفتمان سیاسی در قالب دیپلماسی مسائل خود را در رابطه با منابع آبی مشترک با کشور مقابل برطرف سازند و همچنین باعث کاهش اختلافات و منازعات شوند (سینایی و جمالی، ۱۳۹۷: ۸۰). بنابراین، با توجه به اهمیّت دیپلماسی آب در حل‌وفصل مناقشات آبی میان دولت‌های ساحلی در حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک، مهم‌ترین جنبه‌های کلیدی آن به همراه نمونه‌هایی از رویکردها و مکانیسم‌های کلیدی مرتبط با آن در جدول شمارهٔ (۱) به آن اشاره شده است.

جدول ۱. مهم‌ترین جنبه های کلیدی دیپلماسی آب

جنبه‌های دیپلماسی آب	نمونه‌هایی از رویکرد ها، چارچوب ها و مکانسیم‌های کلیدی مرتبط
قوی‌ترین مسیر سیاسی: هیدرپلیتیک بحرانی؛ ژئوپلیتیک؛ سیاست‌خارجی؛ همکاری منطقه‌ای.	سیاسی: فرایند ذاتاً سیاسی که بسیار فراتر از آب بوده و بخشی از محیط دیپلماتیک و ژئوپلیتیک گسترده‌تر است.
دیپلماسی پیشگیرانه؛ میانجیگری صلح و ایجاد صلح؛ حل تعارض دیپلماسی چند مسیره؛ دیپلماسی یکپارچه؛ مدیریت یکپارچهٔ منابع آب؛ تولید مشترک دانش.	پیشگیرانه: میانجیگری و صلح و پیشگیری از مناقشه.
ترتیبات تعاونی؛ رویکردهای اشتراک منافع؛ موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در مورد آب‌های مشترک پایدار.	یکپارچه: اتصال اشکال و سطوح متعدد نهاد ها و ذی‌نفعان و انواع مختلف.
تولید دانش و محصولاتی مانند مدل‌های هیدرولوژیکی و ارزیابی تأثیر.	دانش همکاری: همکاری و حکمرانی‌خوب برای ترویج و استفادهٔ معقول و عادلانه از آب.
قوی‌ترین مسیر فنّی: اطلاعات در مورد هیدرولوژی، کمیت آب، کیفیت و زمان.	فن: ایجاد زمینه‌ای برای دیپلماسی در مورد آب، منابع مرتبط با اطلاعات و محیط زیست.

Source: (Keskinen & Others, 2021: 3)

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف و کیفیّت، جزو تحقیقات کاربردی است و با روش توصیفی ـ تحلیلی به بررسی نقش دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود با رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی پرداخته و سعی کرده تا بر پایه مستندات آب مرزی رودخانهٔ مرزی اروندرود به واکاوی دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور و مهم‌ترین معضلات و چالش‌های هیدروپلیتیکی آن بپردازد. در نهایت، روش جمع‌آوری داده‌ها و

اطلاعات به‌صورت فیش‌نویسی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی اعم از مقالات علمی و کتب و اسناد آب مرزی مربوط به مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی بهره گرفته شده است.

اروندرود به‌عنوان رودخانهٔ فرامرزی مشترک میان ایران و عراق از به هم پیوستن رودهای دجله و فرات در محلی به نام قُرنه به وجود آمده که پس از آن به سمت کشور ایران روانه شده و از کنار شهر بصره عبور می‌کند و در نقطه‌ای با مختصات جغرافیایی ۳۰ درجه عرض شمالی و ۴۸ درجه طول شرقی وارد ایران می‌شود (احمدیان شالچی، ۱۳۸۹: ۱۲). به‌طور دقیق‌تر، اروندرود را می‌توان به عنوان رود بزرگی تلقی نمود که به طرف مرز ایران متمایل گشته و پس از عبور از شهر بصره در محلّی به‌نام نهر خَیِّن در جنوب شلمچه به مرز ایران می‌رسد که در نهایت مرز مشترک میان دو کشور ایران و عراق در این ناحیه شروع می‌شود و تا مصب رودخانه در محل خلیج‌فارس به‌نام کانال روکا ادامه می‌یابد (محسنی و رحیمی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۶۳).

مسیر کلّی رودخانه اروندرود جنوب‌شرقی و شیب متوسط آن صفر می‌باشد (اعتماد شهیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۱). طول اروندرود ۱۷۵ کیلومتر و عرض آن ۱۲۰ تا ۵۰۰ متر است. عمق اروندرود در بصره ۶/۷ متر و در فاو ۹ متر است. اروندرود برای کشتیرانی بسیار مناسب است و رودخانه‌هایی که اروندرود را تشکیل می‌دهند، از خاک دو کشور ایران و عراق سرچشمه گرفته که از مهم‌ترین این رودخانه‌ها می‌توان به دجله و فرات از خاک ترکیه و کارون، کرخه، زاب بزرگ، زاب کوچک، دیاله، کبور، سیروان و الوند اشاره نمود که مستقیماً از خاک ایران به اروندرود می‌ریزند (متقی و صادقی، ۱۳۹۳: ۱۸۹).

از نظر ژئوهیدرولوژیکی، کشور ایران در حوضهٔ رودخانهٔ بین‌المللی اروندرود در موقعیّت بالادست و دارای یک موقعیّت کوهستانی بوده که سالیانه میلیاردها متر مکعب آب کشور ایران به سمت کشور عراق جریان می‌یابد. طوری‌که، حوضه‌های زاب و سیروان، الوند، کرخه و کارون بزرگ از قلمرو ایران حدود ۹/۷ میلیارد متر مکعب از آب‌های سطحی این کشور توسّط رودخانه‌های مذکور به کشور عراق سرازیر می‌شود. بر این مبنا، تنها سالیانه از حوضهٔ زاب و سیروان به‌طور متوسط حدود ۵ میلیارد متر مکعب آب از ایران به سمت کشور عراق خارج می‌شود (ولایتی، ۱۳۹۴: ۸۳).

این در حالی است که نواحی مرزی غرب کشور ایران به این منبع حیاتی نیاز داشته و فعالیّت‌های کشاورزی و اقتصادی به آن وابسته است و در صورت عدم آن زندگی ساکنان نواحی مرزی دچار مختل می‌شود. این رودخانه سالیانه حدود ۲ میلیارد متر مکعب آبدهی دارد که به‌دلیل پهنای زیاد در نزدیکی محل اتّصال به خلیج‌فارس دارای اهمیّت فوق‌العاده‌ای است (همان: ۸۳). از نظر موقعیّت اقلیمی، اروندرود با جهت شمالی ـ جنوبی از یک منطقهٔ کوهستانی به اراضی پست می‌رسد که در طی مسیر حرکت آن شرایط اقلیمی متفاوتی حاکم است. اروندرود از اقلیمی سرد و مرطوب سرچشمه گرفته و به اقلیم گرم و نیمه‌خشک ختم می‌شود.

جدول ۲. وضعیّت منابع آبی ایران و عراق

کشور	مساحت	متوسط بارش سالیانه به میلی‌متر	حجم بارش سالیانه به میلیارد متر مکعب	حجم آب‌های سطحی به میلیارد متر مکعب	منابع آب زیرزمینی به میلیارد متر مکعب
ایران	۱۶۴۸۱۹۵	۲۵۰	۳۴۰	۶۲۲/۸۴	۲۹
عراق	۴۳۷۰۷۲	۷۶	۸۰	۷۸	۲

منبع: (نیرومندفرد و شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۴۶)

شکل ۳. موقعیّت جغرافیایی حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

بحث و یافته‌ها

دیپلماسی آب در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود

- دیپلماسی آب ایران و عثمانی

از منظر تاریخی، یکی از موارد بسیار مهم، پیچیده و مناقشه برانگیز در روابط هیدرپلیتیکی ایران و عثمانی بر محوریّت دیپلماسی آب بر سر مسأله بهره‌برداری و تقسیم آب رودخانه اروندرود بوده که از طرفی حاکمیّت بر سر این رودخانه در طول تاریخ کانون عمدهٔ زد و خوردها میان دو دولت بوده که برای حل اختلافات میان دو کشور کنوانسیون‌ها و قراردادهای متعدّدی منعقد شده است. اوّلین قرارداد میان دو کشور که در سال ۱۸۴۷م. منعقد شد (صادقیان، ۱۳۸۷: ۱۳)، به موجب آن ابعاد حقوقی ایران برای بهره‌برداری از اروندرود به‌طور کامل نادیده انگاشته شد، ولی این قرارداد هیچ‌گاه از طرف ایران مورد پذیرش قرار نگرفت. در معاهدهٔ ارزروم دوّم که در تاریخ روابط دو کشور و سپس عراق بسیار حائز اهمیّت است، می‌توان آن را به‌عنوان آخرین قرارداد در تحولات تاریخی دو کشور دانست که پایه‌گذار روابط ایران با دولت جدید عراق بود. به‌دلیل تعیین مرز آبی و زمینی میان ایران و کشورهای همسایه غربی، تبلور تمامی اختلافات ایران و عثمانی در آن، تعیین رژیم حقوقی اروندرود، تعیین مرزهای سیاسی دو کشور نیز مبنای اصلی قرارداد ها و توافق‌های بعدی میان طرفین قرار گرفت و از اهمیّت زیادی برخوردار است.[۱]

در مادهٔ ۲ این عهدنامه که به مسأله اروندرود و اختلافات مرزی میان دو طرف اشاره می‌کند. دولت عثمانی نیز متعهد می‌گردد که «شهر و بندر محمّره (خرمشهر) و جزیره الخضر (آبادان) و لنگرگاه و به‌طور کلّی اراضی ساحلی شرق اروندرود را که در تصرف ایران است، متعلق به دولت ایران شناخته و در آن مداخله نکند. علاوه بر آن، کشتی‌های ایرانی حق خواهند داشت تا با آزادی کامل در اروندرود از محلّی که رودخانه به دریا می‌ریزد تا محلّی که مرزهای دو کشور به یکدیگر تلاقی می‌نمایند، رفت و آمد کنند». لازم به توضیح است که به موجب این عهدنامه، رودخانهٔ اروندرود برای اولین بار دارای رژیم حقوقی شد. طوری‌که به موجب آن مسائل مرزی میان دو کشور مسکوت ماند، اما مطابق مقررات

۱. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان ماه ۱۳۸۸، ص ۷.

حقوق بین‌الملل در صورت سکوت عهدنامه مرز میان دو کشور در اروندرود، خط تالوگ یا خط‌القعر شناخته شد. همچنین، عهدنامه فوق، حق حاکمیّت مطلق بر اروندرود را به دولت عثمانی نداده است. به موجب مادهٔ ۲ آن به مسأله آزادی کشتیرانی پرداخته و به دولت ایران در تمام مجرای رودخانه این اجازه را داده است. مهم‌ترین مسأله‌ای که بایستی بدان اشاره نمود، حاکمیّت مشترک ایران و عثمانی بر اروندرود به‌صورت مساوی است.

بدین ترتیب، به استناد همین عهدنامه «دو دولت با حق تصرّف شط‌العرب از محل اتصال رودخانهٔ کرخه الی دریا می‌توانند به‌صورت مساوی و برابر بر اروندرود مالکیّت و حاکمیّت داشته باشند.»[۱]

بعد از عهدنامهٔ فوق که اختلافات مرزی میان دو کشور هنوز پایان نیافته بود و نیز با مداخله کشورهایی چون انگلستان بر دامنه اختلافات افزوده شده بود، در همین راستا، هر دو کشور برای حل مناقشات خود در اروندرود چندین کمیسیونی را تشکیل دادند تا به مشکلات فوق در میان دو دولت رسیدگی کنند. به همین ترتیب، دو کمیسیون در سال های ۱۲۶۶ ه.ش برابر با ۱۸۵۰ م. و سپس در سال ۱۲۹۲ ه.ش برابر با ۱۸۷۵ م. به ترتیب در خرّمشهر و اسلامبول تشکیل دادند که در سال ۱۳۳۲ ه.ش برابر با ۱۹۰۵ م. به‌دلیل به نتیجه نرسیدن دو کمیسیون قبلی، کمیسیون مرزی دیگری میان دو کشور تشکیل شد که مسائل آن باعث شد تا دولت ایران مخالف خود را در رابطه با این کمیسیون بروز دهد. علاوه بر این، «از نظر ایران، عهدنامهٔ ۱۸۴۷ م. ارزروم دوّم که موجود است، می‌بایستی ملاک قرار گیرد که در نهایت این مذاکرات نیز به‌دلیل شروع انقلاب مشروطه در ایران به نتیجه‌ای نرسید.»[۲]

در ادامهٔ مخالفت‌های انگلیسی‌ها با اقدامات مأمورین عثمانی، در سال ۱۹۱۳ م. دو دولت انگلیس و عثمانی قراردادی را امضاء کردند که به موجب آن دولت عثمانی رسماً اداره رودخانه اروندرود را که شامل خدمات ناوبری و نصب چراغ و مدیریت انتظامی رودخانه بود به انگلیسی‌ها واگذار کرد که در نهایت، این مسائل بر انعقاد پروتکل‌های تهران و اسلامبول و صورت‌جلسات ضمایم آن مؤثر واقع بود (جعفری ولدانی، ۱۳۷۰: ۸۵؛ حافظنیا، ۱۳۹۷: ۳۶۴) و به‌عبارتی این قرارداد باعث شد تا انگلیسی‌ها کنترل اروندرود را به دست بگیرند و آن را اداره کنند. در نتیجه، باید اذعان نمود که در پروتکل فوق، حقوق مرزی ایران کاملاً توسط دولت‌های روس، انگلیس و عثمانی نادیده گرفته شده است.

بنابراین، در بررسی روابط هیدروپلیتیکی ایران و عثمانی در خصوص رودخانه اروندرود با دخالت کشورهای ثالثی نظیر روسیه و انگلستان که دائماً به فکر منافع خود در منطقه بودند، سعی داشتند تا بر تیره شدن روابط سیاسی دو کشور که بتوانند حقوق ایران را در شرق اروندرود تضییع کند، تمامی قراردادها و معاهدات مربوط به مسأله مرزهای آبی و زمینی در منطقه را به نفع خود خاتمه دهد. بدین ترتیب، انگلستان و روسیه نه تنها نتوانستند از اختلافات مرزی دو کشور بکاهند، بلکه بر دامنه اختلافات افزودند که امروزه زبانه‌های این اختلافات در روابط ایران و عراق بر سر مسأله اروندرود بسیار مشهود است.

- دیپلماسی آب ایران و عراق

با تشکیل دولت عراق، فصل جدیدی از «مذاکرات» و «میانجیگری‌ها» میان دو کشور ایران و عراق در زمینه مسائل سرزمینی و آبی میان دو کشور به‌وجود آمد. طوری‌که، بعد از استقلال عراق، انگلیسی‌ها اختیارات اروندرود را به عراقی‌ها سپردند و در سال ۱۳۰۱ ه.ش (۱۹۲۲) طرفین قراردادی را برای اداره اروندرود امضاء کردند که به موجب آن هیأتی به منظور ادارهٔ بندر بصره تشکیل شد که این هیأت می‌بایستی تحت نظر عراق باشد و اروندرود را اداره کند. بعد از این

۱. همان، ص۹؛ به نقل از جعفری ولدانی، ۱۳۷۰:۴۰-۴۱.

۲. همان، ص۱۰؛ به نقل از جعفری ولدانی،۱۳۷۰:۶۸.

قرارداد عراقی‌ها خود را وارث یک‌جانبه بر ادارهٔ اروندرود می‌دیدند. در مقابل، دولت ایران هیچ‌گاه دست از حاکمیّت خود بر اروندرود برنداشت و به اقدامات خود در زمینه هدایت و کنترل کشتی‌های باری و نفتی به بنادر ایران در ساحل اروندرود پرداخت.[۱]

بنابراین از مهم‌ترین قراردادهای آب مرزی میان ایران و عراق که در خصوص رودخانه اروندرود از زمان تشکیل این کشور تا به امروز منعقد شده‌اند عبارتند از:

الف) عهدنامهٔ سرحدی ۱۹۳۷ م. میان دولت ایران و عراق: این قرارداد در ۴ ژوئیه ۱۹۳۷ م. میان دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی عراق در تهران به امضاء رسید. این عهدنامه که به منظور تحکیم روابط دوستانه میان دو کشور منعقد شد. سعی داشت تا از اختلافات میان دو کشور بکاهد. اما در ظاهر چنین ادعایی را داشته است، ولی در اصل خود عاملی مؤثر برای ظهور دوبارهٔ اختلافات دیرینه بر سر مسأله اروندرود شد.

علاوه بر این، دو دولت به موجب این عهدنامه مقرراتی را از جمله باز بودن شط‌العرب به‌صورت مساوی برای کشتی‌های تجاری کلیه کشورها و نیز ناوهای جنگی و کشتی‌های طرفین دیگر که به تجارت اختصاص ندارند با یکدیگر به توافق رسیدند. همچنین دو کشور به موجب مادهٔ ۵ این عهدنامه در زمینه حفظ و نگهداری راه کشتیرانی و مسائل راجع به بحرپیمایی در شط‌العرب موافقت نمودند. لازم به ذکر است که این قرارداد علیرغم آن که در چارچوب تأیید پروتکل ۱۳۱۳ ه.ش در خصوص تعیین مرز دو کشور بود؛ اما صرفاً منافع عراق را دربرداشت (پیشگاه‌هادیان و حجازی، ۱۳۸۹: ۱۴۸).

طی همین قرارداد، حق کشتیرانی در سراسر اروندرود، به‌جز ۵ کیلومتر از آب‌های آبادان تا خط تالوگ به دولت عراق واگذار شد (صادقیان، ۱۳۸۷: ۱۴). اما از آنجایی که عراق در دورهٔ پرآشوبی به‌سر می‌برد و ایران نیز از این قرارداد ناراضی بود، امید به حل اختلافات میان دو کشور به نتیجه‌ای نرسید. در ادامه روند روابط سیاسی دو کشور که در تاریخ‌های بعدی که با فراز و فرودهایی همراه بود. از طرفی با مطرح شدن موضوع حل و فصل نهایی اختلافات میان دو کشور، مذاکراتی انجام شد که از مهم‌ترین آن‌ها که در تاریخ ۲۴ اکتبر ۱۹۵۷ م. به دفتر وکیل وزارت امور خارجه عراق ارسال شد عبارتند از:

- مطابق قرارداد مرزی ۱۹۳۷ م. دو کشور در مورد انعقاد موافقت‌نامه‌ای برای ادارهٔ امور شط‌العرب با یکدیگر مذاکره کنند.
- در خصوص تعیین حدود مرز و نصب علائم مرزی از دولت سوئد درخواست شد که یک داور معرفی نماید تا به اتفاق هیأت‌های دو کشور عازم مرزها شوند.
- موافقت‌های مربوط به حل اختلافات مرزهای زمینی و ادارهٔ امور شط‌العرب باید هم‌زمان انجام شود.[۲]

ب) معاهدهٔ ۱۹۷۵ الجزایر: این قرارداد میان ایران و عراق در خصوص نحوهٔ حل اختلافات میان دو کشور بر اساس رعایت اصول و احترام به تمامیّت ارضی و تجاوزناپذیری مرزها و عدم دخالت در امور داخلی یکدیگر منعقد شد که از جمله مهم‌ترین موارد آن را می‌توان به تعیین مرزهای زمینی خود بر اساس پروتکل قسطنطنیه مورّخ ۱۹۱۳ م. و صورت‌جلسه‌های هیأت تعیین مرز مورّخ ۱۹۱۴ م. و تعیین خط مرزهای آبی بر اساس خط تالوگ اشاره کرد (مرادپیری و شربتی، ۱۳۹۴: ۴۶-۴۷). در این معاهده هر دو طرفین خط تالوگ یا خط‌القعر را به‌عنوان خط مرز آبی دو کشور در

۱. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان ماه ۱۳۸۸، ص۱۲.

۲. همان: ص۱۷.

اروندرود به رسمیّت شناختند و توافق می‌کنند که کلیهٔ مسیر خط مرزی را در اروندرود معلوم کرده و کشتیرانی را در رودخانه آزاد بکنند تا هر یک به حقوق خود از این رودخانه برسند (آقایی، ۱۳۶۷: ۶۰۹). در این راستا، شایان ذکر است که عهدنامهٔ مربوط به مرز دولتی و حسن همجواری بین‌المللی (۱۹۷۵) دارای سه پروتکل و ضمایم مختلف است که این سه پروتکل به ترتیب عبارتند از:

- ❖ پروتکل راجع به تعیین مرز رودخانه‌ای میان ایران و عراق؛
- ❖ پروتکل راجع به علامت‌گذاری مجدّد مرز زمینی بین ایران و عراق؛
- ❖ پروتکل مربوط به امنیّت در مرز بین ایران و عراق (موسی‌زاده، ۱۳۷۷: ۶۶).

به منظور اجرای اعلامیهٔ الجزایر، وزارت امور خارجه سه کشور ایران، عراق و الجزایر از ۱۵ مارس تا ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ م. به ترتیب در چهار نشست مشترک در تهران، بغداد، الجزیره و بغداد به مذاکره پرداختند که نتیجهٔ این چهار نشست، امضای «عهدنامه مربوط به مرز مشترک و حسن همجواری بین ایران و عراق» در ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵م. برابر با ۲۳ خرداد ماه ۱۳۵۴ ه.ش بود. لازم به ذکر است که این عهدنامه مشتمل بر یک مقدّمه، هشت ماده، سه پروتکل و یک الحاقیّه می‌باشد که در زیر به تشریح آن پرداخته می‌شود.

ج) عهدنامهٔ مربوط به مرز دولتی و حُسن همجواری بین ایران و عراق: این عهدنامه در تاریخ ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ م. به امضای طرفین رسید که دارای سه پروتکل به ترتیب راجع به علامت‌گذاری مجدد سرزمینی میان دو کشور (پروتکل شمارهٔ ۱)، راجع به تعیین مرز رودخانه‌های بین ایران و عراق (پروتکل شمارهٔ ۲) و راجع به امنیّت در مرز بین ایران و عراق (پروتکل شمارهٔ ۳) می‌باشد.

مطابق این عهدنامه، طرفین متعهّد شدند که مرز زمینی میان یکدیگر را بر اساس مقرّرات مندرج در پروتکل مربوط به علامت‌گذاری مجدّد سرزمینی تعیین کنند، مرز دولتی در شط‌العرب بر اساس مقررات مندرج در پروتکل مربوط به تحدید مرز رودخانه‌ای و ضمائم پروتکل شمارهٔ ۲ همین عهدنامه انجام شود و در نهایت در طول مرز طرفین می‌بایستی بر اساس مقرّرات مندرج شده در پروتکل مربوط به امنیّت در مرز اقدام کنند. طوری که با تداوم کنترل دقیق و مؤثر مرز بتوان به هر نوع رخنه اخلال‌گرایانه صرف‌نظر از منشأ آن پایان داد.[۱]

لازم به توضیح است که این عهدنامه به همراه پروتکل آن (پروتکل شمارهٔ ۱) با تعیین خط تالوگ به‌عنوان مرز مشترک میان دو کشور به اختلافات دیرینه میان ایران و عراق بر سر این رودخانه خاتمه داد. در این راستا، دولت ایران که خواستار اجرای اصول و مقرّرات حقوق بین‌المللی برای تعیین مرز دو کشور بود، بر اساس مقرّرات حقوق بین‌الملل در گذشته مرز میان دو کشور در رودخانه اروندرود، خط منصّف بود. بنابراین، از آن‌جایی که خط منصّف باعث می‌شد تا ناحیهٔ قابل کشتیرانی، تحت حاکمیّت مطلق یک کشور درآید و این امر موجب بی‌عدالتی در استفاده از رودخانهٔ مشترک مرزی می‌شود، قرار شد تا خط تالوگ جایگزین خط منصّف شود.[۲]در (پروتکل شمارهٔ ۲) دو کشور مطابق مادهٔ ۱ آن توافق کردند که مرز رودخانهٔ شط‌العرب میان ایران و عراق می‌بایست بر اساس خط تالوگ توسّط کمیتهٔ مختلط ایران، عراق و الجزایر صورت بگیرد.

در بند۴ مادهٔ ۲ این پروتکل، هنگامی که بستر شط‌العرب یا مصب آن بر اثر حوادث طبیعی جابه‌جا شود و تغییراتی را در قلمرو سرزمینی دو کشور موجب شود، مسیر خط همان خط تالوگ بر اساس بند شمارهٔ ۱ آن است. همچنین در این

---

۱. سند قانون عهدنامه مربوط به مرز دولتی و حسن همجواری بین ایران و عراق، مصوب ۲۵۳۵/۲/۲۹، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان ماه ۱۳۸۸، ص۲۸.

پروتکل به جریان آزاد کشتیرانی پرداخته شده و در بند۲ مادهٔ ۷ آن به کشتی‌های تجاری ثالث در شط‌العرب اشاره می‌کند که به لحاظ کشتیرانی حقوق مساوی و آزادی دارد. در بند۳ همین پروتکل با اشاره به ورود کشتی‌های نظامی خارج در اروندرود به قصد بازدید از بنادر اجازه داده شده است؛ اما مشروط بر این‌که این کشتی‌ها نبایستی متعلّق به یکی از کشورهای متخاصم که در حال جنگ هستند، باشد. بنابراین، از آنجا که شط‌العرب / اروندرود یک آبراههٔ قابل کشتیرانی بین‌المللی است. طرفین متعهّد شدند تا از هر نوع بهره‌برداری که قصد مانع کشتیرانی در شط‌العرب و دریای سرزمینی هر دو کشور در تمامی قسمت کانال‌های قابل کشتیرانی در دریای سرزمینی تا مصبّ شط‌العرب را دارد، اجتناب کنند (مادهٔ ۹).[۱]

در (پروتکل شمارهٔ ۳) مربوط به امنیّت در مرز، دو کشور در زمینه‌های گوناگونی با یکدیگر توافق نمود. در مورد رودخانهٔ اروندرود، دو کشور به منظور برقراری امنیّت در مرز رودخانه‌ای مشترک در شط‌العرب و جلوگیری از نفوذ برخی عوامل اخلال‌گر، می‌بایستی دو کشور به موجب مادهٔ ۹ این پروتکل از طریق پست‌های نظارتی که مجهز به قایق‌های گشت‌زنی هستند، اقدام کنند.[۲]

د) موافقت‌نامهٔ راجع به کشتیرانی در اروندرود: این موافقت‌نامه که در تاریخ ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ م. به امضاء دو کشور در بغداد رسید. مطابق روح توافق الجزیره مورّخ ۶ مارس ۱۹۷۵ م. و پروتکل راجع به تعیین مرز رودخانه‌ای بین ایران و عراق مورّخ ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵م. آن به تنظیم مقرّرات کشتیرانی در شط‌العرب بر اساس اصل تساوی حقوق طرفین پرداخته است. بدین ترتیب، این موافقت‌نامه به منظور حمایت از منافع مشترک در خصوص کشتیرانی در شط‌العرب از نقطه‌ای که مرز زمینی بین دو کشور وارد شط می‌شود و تا دریا امتداد می‌یابد، طرفین مطابق این موافقت‌نامه و با الهام از روح همجواری و همکاری صادقانه در مواردی با یکدیگر توافق نمودند. در این راستا، دو کشور توافق نمودند تا در زمینهٔ تأمین امنیّت و تداوم کشتیرانی در شط‌العرب برنامهٔ مشترکی داشته باشند (مادهٔ ۱).

بر این اساس، دو کشور بدین منظور اقدام به تأسیس«دفتر مشترک هماهنگی» کردند که این دفتر متشکل از نمایندگان ایران و عراق به‌طور مساوی بود. همچنین، این دفتر موظف خواهد بود تا در زمینه امنیت و تدوام کشتیرانی اقداماتی را از جمله:

- ❖ حفظ و نگهداری از مسیر اصلی کشتیرانی در اروندرود به منظور انجام عملیّات‌های مربوط به کشتیرانی از قبیل لایروبی، علامت‌گذاری، نقشه‌برداری عمومی، عمق‌سنجی و مطالعات هیدرولیک و هیدروگرافیک «آب‌نگاری و آب‌شناسی» (بند۲ مادهٔ ۳)
- ❖ بهبود کشتیرانی در شط‌العرب (بند۴)
- ❖ جلوگیری از آلودگی‌های ناشی از کشتیرانی در شط‌العرب خواهد بود (بند ۶)[۳]اشاره کرد.

در نهایت با توجه به این‌که این موافقت‌نامه در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور بسیار مهم می‌باشد، باید متذکر شد که اختلافات اصلی میان ایران و عراق بیشتر در زمینه مالکیّت اروندرود بوده و نه مسائل مربوط به کشتیرانی. اما دو کشور دربارهٔ کشتیرانی در اروندرود نیز در سه مورد زیر با یکدیگر اختلاف داشتند که آن‌ها عبارتند از:

---

۱. همان.

۲. همان.

۳. سند قانونی موافقت‌نامه میان ایران و عراق راجع به مقرّرات مربوط به کشتیرانی در شط‌العرب، مصوب ۲۵۳۵/۳/۲۵، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

- نحوهٔ ادارهٔ اروندرود؛
- چگونگی مصرف درآمدهای حاصله از کشتیرانی؛
- مسأله پرچم و راهنمایی کشتی‌ها.[۱]

هـ) موافقت‌نامهٔ استفاده از آب رودخانه‌های مرزی ایران و عراق: این موافقت‌نامه در تاریخ ۱۹۷۵/۱۲/۲۶ م. با الهام از روح توافق الجزیره در ۶ مارس ۱۹۵۷ م. با تمایل به تحکیم علائق دوستی و حسن همجواری برای تأمین استفاده به نحوه مطلوبی از رودخانه‌های مُحاذی متوالی با رعایت کامل منافع دو کشور می‌باشد، میان ایران و عراق مورد توافق قرار گرفت. طبق مادهٔ ۳ این موافقت‌نامه، طرفین متعاهدین کمیسیون دائمی و فنّی مختلطی را به منظور مطالعات فنی و نظارت بر رودخانه‌های محاذی و متوالی تشکیل دادند. این کمیسیون موظف است تا شرایطی را برای استفاده بهتر از آب رودخانه‌های مذکور فراهم کند و هر دو کشور موظف هستند تا جریان طبیعی آب‌های موجود در این رودخانه‌ها را مطابق ترتیبات همین موافقت‌نامه تأمین کنند.

همچنین دو کشور در زمینهٔ بهره‌برداری از رودخانه‌های مذکور به منظور مقاصدی که مغایر با مقرّرات موافقت‌نامه حاضر بوده و یا به منافع طرف متعهّد لطمه‌ای وارد کند، توافق نمودند. در این راستا، لازم به ذکر است، اگر چنان‌چه اختلافاتی میان دو کشور در زمینه تفسیر یا اجرای موافقت‌نامه حاضر در روابط ایران و عراق بروز پیدا کند، می‌بایستی دو کشور بر اساس عهدنامهٔ مربوط به مرز دولتی و حُسن همجواری میان ایران و عراق که در مورّخ ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ م. در بغداد امضاء شد، مسائل مربوط به خود را حل و فصل کنند. این موافقت‌نامه میان نمایندگان دو کشور که عباسعلی خلعتبری از طرف دولت شاهنشاهی ایران و سعدون حمادی از طرف دولت جمهوری عراق در بغداد به امضاء یکدیگر رسید

جدول ۳. اسناد آب مرزی ایران با دولت‌های عثمانی و عراق در حوضهٔ آبریز فرامرزی اروندرود

ردیف	عنوان سند	تاریخ	کشورها	موضوع
۱	معاهده ارزروم دوّم	۱۸۴۷ م. برابر با ۱۲۶۳ ه.ش	ایران و عثمانی	تعیین مرز آبی و زمینی میان دو کشور، بهره‌برداری از آب رودخانه اروندرود، تعیین رژیم حقوقی اروندرود، تعیین خط تالوگ در مرز میان دو کشور، تعیین حاکمیّت مشترک در اروندرود به‌صورت تساوی.
۲	قرارداد ۱۹۱۳ م.	–	انگلستان و عثمانی	ادارهٔ رودخانهٔ اروندرود
۳	پروتکل‌های تهران و اسلامبول	–	ایران و عثمانی	ادارهٔ رودخانهٔ اروندرود و تحدید حدود آن
۴	عهدنامهٔ سرحدی ۱۹۷۳ م.	۴ ژوئیه ۱۹۷۳ م. برابر با ۱۳۱۶/۴/۱۳ ه.ش	ایران و عراق	عملیات کشتیرانی در اروندرود، حفظ و نگهداری مسیر بحرپیمایی در اروندرود، حق کشتیرانی در اروندرود به جز ۵ کیلومتر در آبادان، پذیرش خط تالوگ
۵	معاهدهٔ ۱۹۷۵ الجزایر	۴-۶ مارس ۱۹۷۵ م.	ایران و عراق	حل و فصل اختلافات میان دو کشور، احترام به تمامیّت ارضی دو کشور، تعیین خط مرزی آبی دو کشور بر اساس خط تالوگ
۶	عهدنامهٔ مربوط به مرز مشترک و حُسن همجواری	۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ م. برابر با ۱۳۵۴/۳/۲۳ ه.ش	ایران و عراق	تعیین مجدد مرز زمینی دو کشور، تعیین مرز رودخانه‌ای دو کشور، امنیّت در مرز دو کشور
۷	پروتکل تعیین مرز زمینی ایران و عراق	۱۹۷۵/۶/۱۳ م. برابر	ایران و عراق	تعیین مرز زمینی دو کشور شامل

۱. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان ماه ۱۳۸۸، ص ۲۹.

	(شامل مرز رودخانه‌ای)	با ۱۳۵۴/۱۰/۵ ه.ش		مرز در رودخانه‌ها
۸	پروتکل تعیین مرز رودخانه‌ای شط‌العرب	۱۹۷۵/۶/۱۳ م. برابر با ۱۳۵۴/۱۰/۵ ه.ش	ایران و عراق	تعیین مرز در رودخانه شط‌العرب (اروندرود)
۹	موافقتنامهٔ استفاده از آب رودخانه‌های مرزی	۱۹۷۵/۱۲/۲۶ م. برابر با ۱۳۵۴/۳/۲۳ ه.ش	ایران و عراق	تقسیم آب در رودخانه‌های مرزی فی‌مابین دو کشور
۱۰	موافقتنامهٔ راجع به کشتیرانی در اروندرود	۱۹۷۵/۱۲/۲۶ م. برابر با ۱۳۵۴/۳/۲۳ ه.ش	ایران و عراق	مقرّرات کشتیرانی و زیست محیطی

منبع: اقتباس از (عطاری و آوریده، ۱۳۹۶: ۳۲۱-۳۱۸)

روابط هیدروپلیتیکی ایران ـ عثمانی و ایران ـ عراق در حوضهٔ فرامرزی اروندرود

در کشورهای ساحلی حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، روابط هیدروپلیتیکی ریشهٔ تاریخی دارد و این مسأله نشانگر حساسیّت بسیار زیاد این رودخانه در روابط دو کشور پس از استقلال دولت عراق می‌باشد.

تاکنون حدود نزدیک به ۲۰ قرارداد، پروتکل، الحاقیه و نظایر آن در مورد اختلافات ایران و عثمانی و سپس ایران و عراق منعقد شده که به‌خوبی می‌توان رد پای انگلیسی‌ها را در جلوگیری از دستیابی ایران به حق خود در این آبراهه مشاهده نمود. در این راستا، عثمانی‌ها و سپس عراقی‌ها نیز از این موضع‌گیری سران انگلستان، نهایت بهره‌برداری را کرده و مانع از دستیابی ایران به حقوق قانونی خود می‌شدند. بدین ترتیب که، از قرارداد ارزروم اوّل تا قرارداد ۱۹۷۵ م. الجزایر، کشمکش بر سر پهنه آبی اروندرود میان ایران و عثمانی و سپس عراق در جریان بوده که در نهایت این اختلافات باعث شکل‌گیری گفتگوهای متعددی میان تهران ـ اسلامبول (استانبول) و سپس میان تهران و بغداد شد که با امضای قرارداد همه‌جانبهٔ الجزایر در سال ۱۹۷۵ م. میان دو دولت ایران و عراق تا حدود زیادی به اختلافات پایان داد.[۱]

با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ ه.ش فصلی جدیدی از روابط میان ایران و عراق آغاز شد. طوری‌که روابط دو کشور پیرامون مسائلی که در گذشته تجربه کرده بودند، هر روز تیره‌تر می‌شد و در نهایت دولت عراق در ۲۱ سپتامبر ۱۹۸۰ م. برابر با ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ ه.ش حملات خود را به مرزهای غربی دولت ایران آغاز نمود و صدّام حسین عهدنامهٔ مرزی ۱۹۷۵ م. الجزایر را که قبلاً توسط هواری بومِدین رئیس‌جمهور الجزایر برای حل و فصل اختلافات میان دو کشور بر سر رودخانهٔ اروندرود منعقد کرده بود، پاره کرد (حافظنیا، ۱۳۹۷: ۳۹۴). صدّام حسین این قرارداد را کاملاً به نفع ایران خوانده و برای خروج از این حالت خصمانه نیز سه شرط را برای توافق میان دو کشور گذاشت. این سه شرط عبارتند از:

- ❖ خروج بی‌قید و شرط ایران از جزایر تنب بزرگ، تنب کوچک و جزیرهٔ ابوموسی.
- ❖ بازگرداندن دنبالهٔ شط‌العرب به حالت قبل از ۱۹۷۵م.
- ❖ به رسمیّت شناختن عربی بودن خوزستان (با نام مجعول عربستان) (پارسادوست، ۱۳۸۷: ۲۸۳).

علاوه بر سه شرط فوق، صدّام حسین خواستار شرایط دیگری هم شد و اعلام نمود که «عراق آماده است تا با زور تمام اختلافات خود را با ایران حل کند» بر این اساس، پیرو تکمیل مطالب قبلی، صدّام حسین طی جلسه‌ای که در مجلس ملّی عراق در تاریخ ۱۷ سپتامبر ۱۹۸۰ م. تشکیل شد، عهدنامهٔ ۱۹۷۵ الجزایر را ملغی اعلام نمود و اظهار داشت؛ «مصب شط‌العرب می‌بایستی به وضع قانونی آن قبل از قرارداد ۶ مارس ۱۹۷۵م. بازگردد و بدین ترتیب رودخانه مذکور همان‌طور که در طول تاریخ نیز چنین بوده است، به عراق و اعراب تعلق می‌گیرد و عراق علیه هر کسی که بخواهد با این تصمیم قانونی و برحق مخالفت کند، با قدرت و توانایی تمام مقابله خواهد کرد.»[۲]

---

۱. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان ماه ۱۳۸۸، ص ۳.

۲. همان، ص۳۴.

بنابراین با شروع جنگ تحمیلی ایران و عراق که تهاجم این کشور به خاک ایران کاملاً عملی شده بود، فعالیّت دو کشور در اروندرود متوقّف شد. در این راستا، اگر چه دولت ایران در سال ۱۳۶۱ ه.ش مؤفق شد تا در تمام مرز آبی اروندرود به مرزهای بین‌المللی و تعریف‌شدهٔ خود برسد، ولی هیچ یک از دو طرف توان هیچ فعالیّتی در این آبراهه را نداشتند. ایران در بهمن ۱۳۶۴ ه.ش توانست تا یکی از مهم‌ترین عملیّات‌های آبی ـ خاکی خود را در محور اروندرود انجام دهد که در نتیجه آن موجب شد تا بندر عراقی فاو به تصرف ایران در آید. با این وجود، طرفین هنوز نتوانسته بودند به استفاده تجاری از این آبراهه دست پیدا کنند. بدین ترتیب، در طول جنگ، عراقی‌ها در سال ۱۳۶۷ توانستند دوباره بندر فاو را که قبلاً تحت کنترل ایران در آمده بود را به تصرّف خود در بیاورند. با درازا کشیدن جنگ تحمیلی ایران و عراق به مدّت هشت سال، قطعنامهٔ ۵۹۸ که توسّط شورای امنیّت برای خاتمه دادن جنگ میان دو کشور مقرّر شده بود. در نهایت، با پذیرش دو کشور و ناکامی عراق در حملهٔ سال ۱۳۶۷ ه.ش به ایران، این جنگ به پایان رسید و فصل تازه‌ای در روابط میان دو کشور گشوده شد. بر این اساس، در دوران پس از جنگ تحمیلی، صدّام حسین در تاریخ ۲۴ مرداد ماه ۱۳۶۹ ه.ش با ارسال نامه‌ای به رئیس‌جمهور وقت ایران[۱] تمام شرایط ایران را برای برقراری صلح میان دو کشور از جمله قرارداد ۱۹۷۵ م. الجزایر، عقب‌نشینی نیروهای عراقی از اراضی اشغال شدهٔ ایران و آزادی اسیران ایرانی را پذیرفت. بنابراین، ارسال این نامه بدان معنی بود که صدّام حسین مجدّداً قرارداد ۱۹۷۵ م. الجزایر را محترم شمرده است. این در حالی است که حدود ده سال پیش دولت صدّام آن را فاقد اعتبار قلمداد کرده بود و به این بهانه به ایران حمله کرد.[۲]

با توجه به این که کشور ایران و عراق دو کشور هم‌مرز می‌باشند و رودخانه اروندرود مرز مشترک میان آن دو را مشخص می‌کند و فی‌الحال، هر دو کشور از لحاظ منابع آبی در وضعیّت مطلوبی به‌سر نمی‌برند و هر دو آن‌ها جزو کشورهای خشک جهان محسوب می‌شوند. لذا مسأله آب در آن‌ها از اهمیّت ویژه‌ای برخوردار است.

از آنجا که کشور عراق به‌دلیل محدودیّت منابع آبی، بیشتر از این مسأله رنج می‌برد و از طرفی به‌دلیل نداشتن راه ارتباطی مناسب برای دستیابی به آب‌های آزاد و وابستگی ژئوپلیتیکی در زمینه منابع آب‌های سطحی که از کشورهای دیگر به عراق وارد می‌شوند، این کشور را بر آن داشته تا برای این‌که بتواند منابع آبی خود را تأمین نماید، دست به انجام سیاست‌های خصمانه‌ای مانند تحمیل جنگ هشت ساله به ایران بزند. از این رو، با توجه به اهمیّت رودخانه مذکور در ابعاد نظامی، امنیّتی، زیست محیطی و اقتصادی امروزه نیز با کمبود منابع آب شیرین اهمیّت آن نسبت به گذشته بیشتر شده و انتظار می‌رود با تداوم این وضعیّت و افزایش کمبود آب شیرین در جهان، دستیابی به این رودخانه می‌تواند در آینده یکی از کانون‌های بالقوّه در ایجاد تنش میان روابط هیدروپلیتیکی دو کشور ایران و عراق شود که باید هر دو کشور در این زمینه تعاملات و گفتگوهای کارآمدی را جهت مدیریت هر چه بهتر منابع آبی خود انجام دهند و از هرگونه منازعه بپرهیزند.

در نهایت، با توجه به مسائلی که در روابط دیپلماتیکی دو کشور ایران و عراق بر سر رودخانهٔ اروندرود تاکنون وجود داشته است، این حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی هر روز با گذشت زمان بر پیچیدگی مسائل آن افزوده‌تر می‌شود. در آینده نزدیک و حداکثر تا یک دههٔ آینده به سبب کاهش میزان دِبی آب از سمت ایران به عراق، این عامل باعث چالش بزرگ و اصلی در روابط میان دو کشور می‌شود. بنابراین با توجه به نقش و اهمیّت آب در روابط، مناسبات و تعاملات آینده ایران و عراق که نقش تعیین‌کننده‌ای را در نمایان ساختن وجوه هیدروپلیتیک منفی دارد، این مسأله هر روز بحرانی‌تر شده و انتظار

---

۱. آیت‌الله هاشمی رفسنجانی

۲. گزارش بررسی حقوقی تاریخی اختلافات حقوقی ایران و عراق در مورد اروندرود، دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آبان‌ماه ۱۳۸۸، ص۳۶.

می‌رود تا در آینده اگر دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی دو کشور برای شناسایی زمینه‌های تعامل و همکاری به منظور ایجاد یک دیپلماسی بالقوّه در این زمینه فعّال نگردد، مناسبات دو کشور به حالتی خصمانه مانند دوران جنگ تحمیلی در خواهد آمد.

بر این اساس، دولت ایران می‌بایستی با ایجاد کارگروه ویژه‌ای به منظور مذاکره با طرف عراقی و ترکیه بر راهکارهای تعامل‌محور و چندجانبه بکوشد و با رایزنی و تعامل با کشور ترکیه به‌عنوان کشوری تأثیرگذار در بالادست حوضهٔ رودخانهٔ اروندرود که یکی از تأمین‌کنندگان اصلی آب ورودی به اروندرود می‌باشد، امروزه پروژه‌های سدسازی آن نظیر GAP بر روند دِبی آب این رودخانه تأثیر گذاشته است و باعث شده تا پدیدهٔ ریزگردها در استان‌های غربی و نیمهٔ غربی ایران تشدید شود. در این راستا، می‌بایستی توافقات رسمی و قانونی در این زمینه میان سه کشور ایران، عراق و ترکیه در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود اتخاذ شود (ذکـی و نجفی، ۱۳۹۹: ۵۴۴؛ متقی و قربانی‌سپهر، ۱۴۰۰: ۷۹).

مهم‌ترین معضلات و مشکلات هیدروپلیتیکی حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود

- ساخت سدسازی‌های متعدّد در بالادست حوضهٔ اروندرود توسّط دولت ترکیه و تشدید اختلافات ناشی از کمبود آب در روابط میان ایران و عراق؛
- آلودگی آب رودخانه ناشی از پسآب‌های صنعتی و کاهش کیفیت منابع آب رودخانهٔ اروندرود؛
- تشدید بحران آب دو کشور و نیاز شدید ایران و عراق به آب رودخانهٔ اروندرود و سایر جریانات رودخانه مرزی دو کشور؛
- نگاه ابزاری ترکیه به آب در بالادست حوضهٔ اروندرود؛
- کاهش کمیت آب (حقآبه) عراق و تشدید ریزگردهای طاقت‌فرسا در استان‌های غربی و حتی مرکزی ایران؛
- تغییر مسیر رودخانهٔ دجله و فرات توسط ترکیه و سوریه و کاهش دِبی آب رودخانه در ناحیهٔ مرزی مشترک اروندرود میان ایران و عراق.

در این مبحث اگر چه دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق در حوضهٔ رودخانهٔ اروندرود دارای پایه‌های همکاری است و همواره برخی مسائل را از جمله چگونگی مدیریّت، تعیین خطوط مرزی رودخانه‌ای، تقسیم آب رودخانه و نیز مقرّرات کشتیرانی را شامل می‌شود. ولی در طول تاریخ، اروندرود به‌عنوان رودخانه‌ای بین‌المللی یکی از کانون‌های زد و خورد به حساب آمده که اغلب این مسأله مبتنی بر نگاه دو طرف به آب این رودخانه بوده که طی چند دههٔ اخیر این روند منجر به حسّاس‌شدن بحث آب در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور شده که تداعی‌گر چگونگی حکمرانی آب و نحوهٔ تعاملات آب مرزی دو کشور طی یک دههٔ آینده خواهد بود.

بدین ترتیب، در راستای حل اختلافات آبی و مرزی میان دو کشور در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، لازم است تا با نگاه واقع‌بینانه‌تری نسبت به حساسیّت‌های اخیر موضوع آب و پیمان‌ها و قراردادهای برآمده از آن در حوضهٔ مذکور پیش رفت. تاکنون میان دو کشور قرارداد ها و پیمان‌نامه‌های حقوقی زیادی بر سر اروندرود منعقد شده، اما تا حدود زیادی هنوز این اختلافات میان دو کشور باقی مانده است. با این توضیحات، طبق یک بررسی و ارزیابی از پیش تعیین‌شده و با توجه به پایه‌های دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور که برخی از مهم‌ترین مسائل میان دو کشور در قالب قرارداد ها، عهدنامه ها و پروتکل‌های الحاقی مورد بررسی قرار گرفته شد.

دو کشور هنوز زمینه‌های اختلافات زیادی بر سر نحوهٔ بهره‌برداری از آب و مالکیّت بر روی آن با یکدیگر دارند که در آینده یکی از کانون‌های تنش از سوی عراق با توجه به تنگنای ژئوپلیتیکی این کشور در دسترسی به آب‌های خلیج

فارس می‌باشد. بر همین اساس، پژوهش حاضر با توجه به قراردادهای آبی میان دو کشور و عدم رعایت اصول حقوقی و دیپلماتیکی مندرج در قراردادها و پروتکل‌های ناشی از آن‌ها که به دنبال آن حقوق ایران بر سر مسأله مالکیت و بهره‌برداری از آب رودخانه طی ادوار گذشته تا به امروز توسّط دولت‌های ثالث تضییع می‌شد، همواره روابط هیدروپلیتیکی دو کشور رو به منفی گراییده است. طوری‌که، علیرغم مذاکرات آبی که میان دو کشور در زمینه‌های گوناگون وجود داشته، مواضع متفاوت دو کشور سبب شده تا پایه‌های دیپلماسی آب از استحکام دو چندانی برخوردار نباشد که این مسأله بارها منجر به نمایان‌شدن اثر دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور به‌صورت وجوه منفی (منازعه) شده است. علاوه بر این، با کاهش حقآبه سوریه و عراق از سوی دولت ترکیه در حوضهٔ رودخانه‌های برون‌مرزی دجله و فرات که تهدیدی امنیّتی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای عراق و سوریه و همچنین برای ایران در ضلع غربی محسوب می‌شود، هر دو کشور می‌بایستی به تقویت پایه‌های دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی خود با دیگری برآیند. از همین رو، با اقدام به توافقی دو یا چندجانبه با ترکیه با رویکرد نظری هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان راهبردی نوین می‌توان فصل جدیدی از مذاکرات عادلانه‌تری را با راهبرد دیپلماسی آب واقعی در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور جاری ساخت که اگر در این زمینه اقدام عملیّاتی دو چندانی صورت نگیرد، روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق در نهایت منجر به تنش خواهد شد.

بنابراین، هیدرولیبرال دیپلماسی به‌عنوان رویکردی نوین در روابط هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان به‌ویژه میان دو کشور ایران و عراق در حوضهٔ اروندرود که این رویکرد به آب به‌عنوان عامل«همکاری» یاد می‌کند؛ به اهمیّت و جایگاه دیپلماسی آب اشاره دارد و اذعان می‌کند: تا زمانی که پیمان‌ها و قراردادهای آبی میان دو کشور در فضای دیپلماتیکی توسط بازیگران مورد توجه و اجرا قرار گیرد و بر محور صلح و همکاری متمرکز شود، وجوه مثبت و همگرایانهٔ هیدروپلیتیک در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور نمایان می‌شود.

برعکس زمانی که قراردادها و پیمان‌های آبی میان دو کشور به منظور درک و چگونگی مدیریت و کنترل منابع آب‌های مشترک مرزی مورد بی‌توجهی قرار گیرد و یا توسط دیگری نقض شود، چالش‌ها و جنگ بر سر آب نمایان خواهد شد و بر این اساس بر مناقشه‌محور بودن آب تأکید می‌شود و اغلب نگاه تعامل‌محور، همکاری‌جویانه و مسالمت‌آمیز نادیده گرفته می‌شود (وجوه منفی و واگرایانهٔ هیدروپلیتیک).

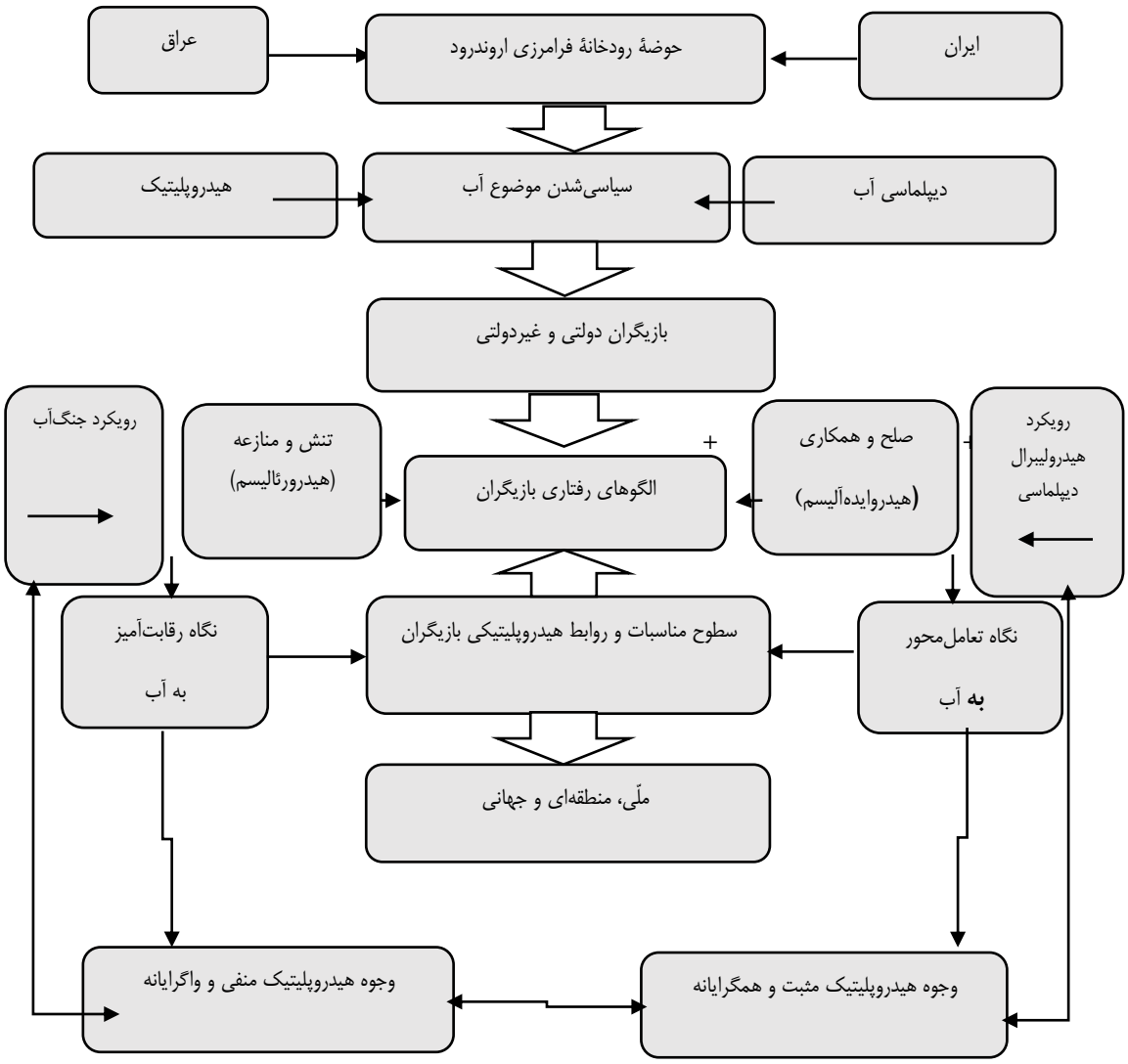

شکل۴. مدل مفهومی پژوهش
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

نتیجه گیری

از آنجا که آب یک منبع باارزش و استراتژیکی است و در بسیاری از جوامع انسانی نقش حیاتی و بی‌بدیلی را بازی می‌کند. امروزه پتانسیل منازعه و جنگ بر سر آن به‌ویژه در کشورهای خشک و نیمه‌خشکی چون کشور ایران که از دیرباز تا به امروز با بحران آب دست و پنجه نرم می‌کند، وجود دارد. بنابراین، با توجه به اهمیّت مسأله آب در روابط هیدروپلیتیکی دولت‌های ساحلی حوضهٔ رودخانه‌های فرامرزی مشترک، طی چند دههٔ اخیر ایران از جمله کشورهایی محسوب شده که الگوهای رقابتی متعدّدی بر سر نحوهٔ تقسیم و توزیع آب در حوضه‌های رودخانه‌ای فرامرزی مشترک با همسایگان تجربه نموده است. بدین ترتیب که، این مسأله سبب شده تا موضوع منابع آب‌های مشترک فرامرزی ایران با همسایگان که در برخی موارد آب از مرزهای سیاسی کشور به سمت کشورهای همسایه خارج می‌شود و یا بالعکس از خاک دولت‌های همسایه به خاک ایران وارد می‌شود، بیش از پیش اهمیّت یافته و با سیاست خارجهٔ دولت ایران در قبال همسایگان پیوند بخورد و نقش تعیین‌کننده‌ای را در دو پارامتر دیپلماسی آب و هیدروپلیتیک داشته باشد. لذا در روابط هیدروپلیتیکی ایران با همسایگان که دارای مرز مشترک آبی هستند، امروزه آب به‌عنوان کالای راهبردی برای تحقّق منافع و اهداف دولت‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. علاوه بر این، امروزه با وجود برخی مشکلات و معضلات

هیدروپلیتیکی ناشی از کمبود آب در هر حوضه، خودآگاه اهمیّت آب در سیاست خارجی بسیاری از دولت‌ها از جمله کشور جمهوری اسلامی ایران در زمینه تقسیم و توزیع منابع آب مشترک حسّاس‌تر کرده و موجب شده تا دیپلماسی آب به‌عنوان یک سیستم دوجانبهٔ مدیریّتی در حوضهٔ منابع آب‌های مشترک ایران با همسایگان از اهمیّت دوچندانی برخوردار گردد. طوری‌که، همین مسأله نشانگر اهمیّت و جایگاه دیپلماسی آب در روابط دیپلماتیکی ایران با همسایگان بوده و سعی شده تا از آب به‌عنوان عاملی برای همکاری بهره‌برداری شود. در همین راستا، مرز مشترک آبی ایران و عثمانی و ایران و عراق در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود، در طول ادوار گذشته زمانی که عثمانی‌ها یکی از میراث‌داران اروندرود بودند، اختلاف بر سر مالکیت آب این رودخانه میان دو کشور وجود داشته که این مسأله تا به امروز تحولات زیادی را پشت سر گذاشته است. در این راستا، ایران و عثمانی و سپس ایران و عراق در طول این دوران با امضاء قراردادهایی در زمینه‌های گوناگون اعم از تعیین مرز آبی دو کشور، بهره‌برداری از آب رودخانه، تعیین رژیم حقوقی اروندرود، تعیین مالکیّت و حاکمیّت مشترک در رودخانه به‌صورت تساوی، عملیّات کشتیرانی، حفظ و نگهداری از مسیر بحرپیمایی در رودخانه و نیز تقسیم آب رودخانه با یکدیگر به توافق رسیده‌اند. بدین ترتیب، در گذشته زمانی که عثمانی‌ها و سایر دولت‌های بیگانه در رابطه با مسأله آب رودخانه اروندرود اقدامات تحریک‌آمیز را انجام می‌دادند، اغلب این قراردادهای آب مرزی که در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور در زمینهٔ چگونگی استفاده و بهره‌برداری از آب رودخانه و مالکیّت آن میان دو کشور به امضاء رسید، به ایران تحمیل شده است. در این راستا، هر آنچه که ایران و عثمانی در رابطه با منابع آب رودخانه اروندرود به تظاهر وارد مذاکره می‌شدند، اما در اصل اختلافات دو کشور هنوز به‌طور جدّی حل نشده بود. بر این اساس، روابط هیدروپلیتیکی ایران و عثمانی در اروندرود را می‌توان به مانند روابط هیدروپلیتیکی ارس، اترک و هیرمند دانست که اغلب این مذاکرات به نفع ایران نبود.

بعد از فروپاشی عثمانی و تشکیل دولت عراق، مذاکرات در روابط هیدروپلیتیکی دو کشور بر سر منابع آب مشترک اروندرود و تعیین خطوط مرزی در رودخانه ادامه یافت. در این دوره تنها در یک بازهٔ زمانی و با روی‌کار آمدن عبدالرحمن عارف روابط دو کشور بر پایه همکاری و دوستانه بود، اما با روی کار آمدن رژیم بعث در عراق، روابط دو کشور رو به تیرگی نهاده شد و دیپلماسی آب نیز تضعیف شد. به‌عبارتی، می‌توان این دوره را دورهٔ غلبه وجوه هیدروپلیتیک منفی بر هیدروپلیتیک مثبت دانست که دو کشور بدون مذاکره در رابطه با مالکیّت رودخانهٔ اروندرود تن به جنگ هشت ساله دادند. بر این اساس، با وجود فراز و نشیب‌هایی که در حوضه از گذشته تا به امروز وجود داشته و این حوضه تنها حوضه در ایران محسوب می‌شود که یک جنگ تمام‌عیار را تجربه نموده است. انتظار می‌رود تا در آینده نه چندان دور این حوضه یکی از حوضه‌های با تنش بالا در هیدروپلیتیک ایران باشد. امروزه با وجود مشکلات و معضلات ظهوریافتهٔ مربوط به دو کشور که می‌توان به سدسازی‌های بی‌رویه ترکیه در بالادست حوضه، آلودگی آب رودخانه ناشی از پساب‌های صنعتی کشورهای حوضه و در نتیجه کاهش کیفیّت آب آن، نگاه ابزاری ترکیه به آب در بالادست، کاهش حقآبهٔ عراق و ایران در اروندرود و به دنبال آن تشدید بحران ریزگردها ناشی از پروژه‌های سدسازی توسّط ترکیه بر روی سرشاخه‌های این رودخانه، تغییر مسیر رودخانهٔ دجله و فرات توسّط ترکیه و سوریه که نهایتاً باعث کاهش دِبی آب رودخانهٔ اروندرود شده است، اشاره نمود. بنابراین، با گذشت زمان و پیچیده‌تر شدن سیستم مسائل آب رودخانه‌ای این حوضه در روابط دو کشور در صورتی که برای حل آن‌ها اقدامی انجام نگیرد، تنش‌های میان دو کشور عمیق‌تر و گسترده‌تر شده و ممکن است به حالت خصمانه‌ای کشیده شود. در این راستا، دو کشور ایران و عراق می‌بایستی در این زمینه برای حل مسائل یکدیگر، شورایی را تحت عنوان«شورای هماهنگی حقوقی آب» راه‌اندازی کنند. این شورا می‌بایستی متشکل از نمایندگان سه کشور ایران، عراق و ترکیه باشد. از سویی دیگر، ایران باید به تقویت دیپلماسی‌آب در

روابط خود با ترکیه همت گمارد. طوری‌که دو کشور ایران و ترکیه بتوانند با رویکرد مصالحت‌آمیز روابط هیدروپلیتیکی خود را با یکدیگر در دو حوضهٔ اروندرود و ارس بهبود بخشند.

به‌طور کلّی، می‌توان استنتاج نمود که روند و دستگاه دیپلماسی آب در روابط هیدروپلیتیکی ایران و عراق در حوضهٔ رودخانهٔ فرامرزی اروندرود از سال ۱۸۴۷ م. تاکنون به‌صورت منفعلانه بوده است. از دلایل مهم آن را می‌توان به:

- ❖ تداوم اختلافات بر سر مالکیت رودخانه اروندرود.
- ❖ سدسازی‌های بی‌رویّه ترکیه در بالادست حوضه.
- ❖ کاهش کیفیّت آب رودخانه.
- ❖ نگاه ابزاری ترکیه به آب.
- ❖ تشدید بحران ریزگردها در ایران و عراق.
- ❖ انحراف مسیر رودخانه اشاره کرد.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان

پژوهشگران در انجام این پژوهش سهم برابر دارند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می دارند، هیچ تضاد منافعی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

بنابر اظهار نویسنده مسئول، این مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد است و حامی نداشته است.

منابع

۱) احمدیان‌شالچی، نسرین. (۱۳۸۹). چشم‌اندازهای جغرافیایی ایران (رودها)، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی. چاپ اول.

۲) اعتماد شهیدی، امیرفرشاد؛ صبوری، امیرادهم و پارسا، جواد. (۱۳۹۰). کنترل نفوذ شوری در خور رودخانه‌ای اروندرود در شرایط مختلف هیدرولوژیکی. نشریه تحقیقات منابع آب ایران، (۲)۷، ۵۰-۶۰. https://www.iwrr.ir/article_16167.html

۳) آقایی، بهمن. (۱۳۶۷). مباحث حقوق بین‌الملل، رژیم حقوقی اروندرود، فصلنامه سیاست خارجی. (۸)۲، ۶۰۷-۶۲۸. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/435250/

۴) پیشگاه‌هادیان، حمید و حجازی، علیرضا. (۱۳۸۹). چالش‌های مشترک هیدروپلیتیک ایران با عراق و افغانستان؛ از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۰ مطالعه موردی اروندرود و هیرمند. فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، شماره ۱۲، ۱۶۷-۱۱۹. https://www.sid.ir/paper/247492/fa

۵) پارسادوست، منوچهر. (۱۳۸۷). ایران و عراق از گذشته دور تا امروز. شرکت سهامی انتشار، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۴۷-۲۴۸، فروردین و اردیبهشت.

۶) دهشیری، محمدرضا و حکمت‌آرا، حامد. (۱۳۹۷). دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، (۴)۶، ۵۹۶-۶۱۶.

۷) ذکی، یاشار و نجفی، سجاد. (۱۳۹۹). تعیین راهبردهای هیدروپلیتیکی ایران در حوضه آبریز اروند. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۲، شماره ۴، زمستان، ۱۵۴۹-۱۵۲۹. https://jhgr.ut.ac.ir/article_77223.html

۸) سامعی، سمیرا، اخباری، محمد و حیدری، غلامحسین. (۱۳۹۹). الگوی همکاری‌های منطقه‌ای بر مبنای دیپلماسی آب (مطالعه موردی ایران، ترکیه و عراق). فصلنامه علمی ـ پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، (۳)۱۲، ۱۸۵-۱۷۱. https://ensani.ir/fa/article/434199/

۹) سینایی، وحید و جمالی، جواد. (۱۳۹۷). دیپلماسی اقتصادی ج. ا. ایران در افغانستان و مدیریت اختلافات آبی دو کشور (با کاربست رویکرد اقتصادی نهادگرا). فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی (مطالعات راهبرد جهانی‌شدن)، (۲۸)۸، ۹۳-۶۹. https://sspp.iranjournals.ir/article_33907.html

۱۰) صادقیان، نادعلی. (۱۳۸۷). بررسی اجمالی حقوق ایران در اروندرود بر مبنای قوانین بین‌الملل و اسناد موجود. فصلنامه گنجینه، (۲)۱۸، ۹-۲۰. https://www.magiran.com/paper/585483

۱۱) عبدی، عطاالله و مختاری‌هشی، حسین. (۱۳۸۴). نگاهی به فرصت‌ها و تهدیدهای هیدروپلیتیک ایران. فصلنامه ژئوپلیتیک، (۲)۱، ۱۹۴-۲۲۶. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/322896

۱۲) عطاری، جلال و آوریده، فریبا. (۱۳۹۶). بررسی تحلیلی قراردادهای آب‌های مرزی ایران با همسایگان. فصلنامه مطالعات حقوق انرژی، دوره ۳، شماره ۲، پائیز و زمستان، ۳۳۸-۳۱۵. https://jrels.ut.ac.ir/article_65818.html

۱۳) کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۸۴). مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان. فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هشتم، شماره دوم، شماره مسلسل ۲۸، تابستان، ۳۵۸-۳۳۷. https://www.sid.ir/paper/496693/fa

۱۴) کامران، حسن؛ یاری، احسان و عابدی، مرضیه. (۱۳۹۶). امنیت زیست‌محیطی و امنیّت ملّی ایران در بستر تحولات هیدروپلیتیک مرزی؛ مطالعه موردی: هریرود. جغرافیا (فصلنامه علمی پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران)، دوره جدید، سال پانزدهم، شماره ۵۲، بهار، ۳۲۸-۳۰۵. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1396727

۱۵) میان‌آبادی، حجت. (۱۳۹۲). ملاحظات سیاسی و امنیتی حقوقی در مدیریت رودخانه‌های مرزی. فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره نخست، شماره ۹، پائیز، ۲۳۵-۲۰۳. https://ensani.ir/fa/article/529532/

۱۶) میان‌آبادی، حجت و قریشی، سیده زهرا. (۱۴۰۱). تبیین پارادایم‌های رئالیسم و لیبرالیسم در مناسبات هیدروپلیتیکی. فصلنامه ژئوپلیتیک، (۱)۱۸، ۱۵۰-۱۸۶.

۱۷) مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.

۱۸) متقی، افشین و قربانی‌سپهر، پریسا. (۱۴۰۰). هیدرودیپلماسی در عمل: چالش رودخانه‌های مرزی ایران و نتایج امنیتی و انتظامی آن. فصلنامه علمی جغرافیا، (۷۱)۱۹، ۶۳-۸۷. https://www.sid.ir/paper/962151/fa

۱۹) متقی، افشین و صادقی، موسی. (۱۳۹۳). جغرافیای سیاسی آب‌ها با تأکید بر منابع آب ایران، چاپ اول، انتشارات جهاد دانشگاهی.

۲۰) محسنی، بهرام و رحیمی‌پور، مهدی. (۱۳۹۱). تأثیر هیدروپلیتیک اروندرود بر مناسبات آینده ایران و عراق. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، (۳)۱، ۱۵۷-۱۸۰. https://qpss.atu.ac.ir/article_2321.html

۲۱) مرادپیری، هادی و شربتی، مجتبی. (۱۳۹۴). آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس، تهران: انتشارات سمت.

۲۲) نیرومند فرد، فریبا و شهیدی، علی. (۱۳۹۷). هیدروپلیتیک ایران و عراق و بهینه کردن مصرف آب‌های مشترک. فصلنامه علمی-پژوهشی سیاست‌های جهانی، (۲)۷، ۲۳۳-۲۵۹. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_3093.html

۲۳) نجاتی، محمدحسین. (۱۴۰۰). نقش لیبرالیسم در روابط بین‌الملل. مجله باستان‌شناسی مصر ۱۸(۶)، ۵۱۲-۵۲۷.

۲۴) واثق، محمود و نجفی، سجاد. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل کلیدی تأثیرگذار در آینده هیدروپلیتیک اروندرود. دوفصلنامه آینده‌پژوهی ایران، (۲)۴، ۱۰۹-۱۳۴. https://jfs.journals.ikiu.ac.ir/article_2126.html

۲۵) ولایتی، سعدالله (۱۳۹۴). منابع و مسائل آب در ایران با تأکید بر بحران آب، مشهد: انتشارات صحرا شرق.

26) Allouche, J. (2020). Nationalism, Legitimacy and Hegemony in Transboundry Water Interactions, Water Alternatives 13(2), 286-301.

27) Abdi, A., & Mokhtari, H. (2005). Looking at the opportunities and threats of Iran's hydropolitics, Proceedings of the Second Congress of Iran Geopolitics Association, Winter, 194-226. [Persian] https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/322896/

28) Attari, J. & Avrideh, F. (2016). Analytical review of Iran's border water contracts with its neighbors, Energy Law Studies Quarterly, 3 (2), Fall and Winter, 315-338. [Persian].

29) Ahmadian-Shalchi, N. (2010). Geographical perspectives of Iran (rivers), first edition, Astan Qadres Razavi Publishing House. [Persian]

30) Amini, A & Others. (2021). Transboundary Water Resources Conflict Analysis Using Graph Model for Conflict Resolution: A Case Study—Harirud River, Discrete Dynamics in Nature and Society, 1-12. https://doi.org/10.1155/2021/1720517

31) Aghaei, B. (1988). International Law Issues, Arvandroud Legal Regime, Foreign Policy Quarterly, No. 8, 607-628. [Persian] https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/435250/

32) Brethaut, Ch & Others. (2021). Exploring discursive hydropolitics: a conceptual framework and research agenda, International Journal of Water Resources Development. 2-16. https://doi.org/10.1080/07900627.2021.1944845
33) Barua, A & Others. (2019). Re-Interpreting Cooperation in Transboundary Waters: Bringing Experiences from the Brahmaputra Basin, Journal Water 2019, 2-22. https://doi.org/10.3390/w11122589
34) Beer, F. A., & Hariman, R. (2012). Realism and rhetoric in international relations. In Post-realism: The rhetorical turn in international relations (1-30). Michigan State University Press. https://www.jstor.org/stable/10.14321/j.ctt7zt5q8
35) Dehshiri, M.R., & Hekmatara, H. (2017). Iran's Water Diplomacy towards its Neighbors, Strategic and Macro Policy Quarterly, 6(4). [Persian] https://www.sid.ir/paper/413017/fa
36) Elhance, A. (2000). Hydropolitics: Grounds for Dispair, Reasons for Hope, 5(2),201-222. https://brill.com/view/journals/iner/5/2/article-p201_2.xml
37) Etamed Shahidi, A.F., Sabouri, A.A & Parsa, J. (2010). Control of salinity intrusion in Arvandroud river estuary in different hydrological conditions, Iranian water resources research journal, 7(2), 50-60. [Persian] https://www.iwrr.ir/article_16167.html
38) Genderen, R. & Rood, J. (2011). Water Diplomacy a Niche for the Netherlands? Netherland Institute of International Relations 'Clingendael', December 2011. https://www.clingendael.org/publication/water-diplomacy-niche-netherlands
39) Imran, M. & Others. (2021). Hydropolitics and Conundrum of Transboundary Water Issues: A Case Study of South Asia, Journal of Politics and International Studies, 7(1), January–June 2021, pp.17–35. https://jpis.pu.edu.pk/45/article/view/92
40) Hafeznia, M.R. (2013). Principles and concepts of geopolitics, Mashhad: Papli Publications. [Persian].
41) Hafeznia, M.R. (2017), Political Geography of Iran, Tehran: Samit Publications. [Persian]
42) Jeffrey, W. & Meiser, FEB. (2018). Introducing Liberalism in International Relations Theory, Journal E-International Relations, Feb 18, pp. 1-4.
43) Jafarivaladani, A. (1991). Historical review of Iran-Iraq border disputes, second edition, Tehran, Ministry of Foreign Affairs Publications. [Persian].
44) Keskinen, M. & Salminen, E. & Haapala, J. (2021). Water diplomacy paths – An approach to recognise water diplomacy actions in shared waters, Journal of Hydrology, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2021.126737
45) Khalidi, H., Mirzaei, M.A., Pirdashti, H., & Samad Golestanzadeh, H. (2013). Examining the role of border rivers in Iran-Iraq relations (case study: Arvandroud), scientific quarterly of border science and technology faculty, (3), 53-81. [Persian]. https://www.magiran.com/paper/1547496/
46) Kavianirad, M. (2004). Hydropolitical relations between Iran and Afghanistan, Strategic Studies Quarterly, 8(28), 337-358. [Persian]. https://www.sid.ir/paper/496693/fa
47) Kamran, H., Yari, E., & Abedi, M. (2016). Iran's environmental security and national security in the context of border hydropolitical developments; Case study: Hariroud, Geofria (Quarterly scientific research and international magazine of the Geographical Society of Iran), new period, 15(52), 305-328. [Persian]. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1396727/
48) Kraak, E. (2012). Diverging discourses on the Syr Darya, Geography, Environment, Sustainability, 5(2), 36–50. https://doi.org/10.24057/2071-9388-2012-5-2-36-50
49) Mianabadi, H. (2012). Political and legal security considerations in the management of border rivers, International Relations Research Quarterly, 5(9), 203-235. [Persian].
50) Mianabadi, Hojjat and ghoreshi, S. Z. (2022). Explanation of realism and liberalism paradigms in hydropolitical relations, Geopolitics Quarterly, 18(5), 150-186. [Persian]. https://journal.iag.ir/article_113031.html
51) Mojtahedzadeh, P. (2011). Political geography and geographic policy, Tehran: Somit Publications. [Persian].
52) Motaghi, A. & Ghorbani Sepehr, P. (2021). Hydro-diplomacy in practice: the challenge of Iran's border rivers and its security and law enforcement results, Geography Quarterly, 19(71), 63-87. [Persian]. http://dor.net/dor/20.1001.1.27833739.1400.19.71.4.1
53) Motaghi, A., and Sadeghi, M. (2013). Political Geography of Waters with an emphasis on Iran's water resources, first edition, Jihad Academic Publications. [Persian]
54) Mohseni, B., and Rahimipour, M. (2011). The influence of Arvandroud hydropolitics on the future relations between Iran and Iraq, Strategic Policy Research Quarterly, 5(3), 157-180. [Persian] https://qpss.atu.ac.ir/article_2321.html
55) Moradpiri, H., and Sharbati, M. (2014). Getting to know the sciences and teachings of holy defense, Tehran: Somit Publications. [Persian] https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_3093.html

56) Nagheeby, M. & Warner, J. (2018). The geopolitical overlay of the hydropolitics of the Harirud River Basin, Int Environ Agreements, 18, 839–860. https://doi.org/10.1007/s10784-018-9418-9
57) Niromandfard, F., and Shahidi, A. (2017). Hydropolitics of Iran and Iraq and optimizing the use of shared waters, Scientific Research Quarterly of Global Policies, 7(2),259-233. [Persian] https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_3093.html
58) Nejati, M.H. (2020). The Role of Liberalism in International Relations, Journal of Egyptian Archeology 18(6), pp. 512-527. [Persian].
59) Pishgahhadian, H., & Hijazi, A.R. (2009). Iran's common hydropolitical challenges with Iraq and Afghanistan; From 2001 to 2010, a case study of Arvandroud and Hirmand, Scientific Research Quarterly of Political Science and International Relations, No. (12), 119-167. [Persian]. https://www.sid.ir/paper/247492/fa
60) Parsadost, M. (2008). Iran and Iraq from the distant past to the present, publishing company, political and economic information monthly, number 248-247, Farvardin and Ardibehesht. [Persian].
61) Rai, S. P. & Wolf, A. T. & Sharma, N. & Tiwari, H. (2016). Hydropolitics in Transboundary Water Conflict and Cooperation. River System Analysis and Management. http://dx.doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19
62) Riveraine S. & Walters, Erin S. & Kenzie, Alexander E. Metzger, William Jesse Baltutis, Kakali B. Chakrabarti, Shana Lee Hirsch and Bethany K. (2019). Laursen Ecology and Society, 24(2). https://www.jstor.org/stable/26796963
63) Samei, S., Akhbari, M., and Heydari, G. (2019). The model of regional cooperation based on water diplomacy (case study of Iran, Turkey and Iraq), scientific-research quarterly of new attitudes in human geography, twelfth year, third issue, summer. [Persian]. https://ensani.ir/fa/article/434199/
64) Sinaei, V., and Jamali, J. (2017). Economic diplomacy c. A. Iran in Afghanistan and the management of water disputes between the two countries (using the institutional economic approach), Quarterly Journal of Strategic Public Policy Studies (Globalization Strategy Studies), 8(28), 69-93. [Persian] https://sspp.iranjournals.ir/article_33907.html
65) Sadeghian, N.A. (2007). An overview of Iran's laws in Arvandroud based on international laws and existing documents, Ganjineh Quarterly, 18(2), 9-20. [Persian] https://www.magiran.com/paper/585483/
66) Turton, A. & Henwood, R. (2002). Hydropolitics in the developing world: a southern African perspective, African Water Issues Research Unit (AWIRU). https://www.internationalwaterlaw.org/bibliography/articles/hydropolitics-s-africa.html
67) Turton, A. (2001). Hydropolitics and security complex theory: An African perspective, paper presented at the 4th Pan-European International Relations Conference. University of Kent, Canterbury, UK, 8–10.
68) Taghizadeh A.M. (2013). The political economy of climate change and the challenges faced by the main actors, scientific research quarterly of global politics, third period, third issue, autumn. [Persian]. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_14.html
69) UNEP. (2007). Hydropolitical Vulnerability and Resilience along International Waters – Latin America and the Caribbean.
70) Vasegh, M. & Najafi, S. (2018). Identifying the key influencing factors in the future of hydropolitics of Arvandroud, Iran Bi-Quarterly Journal of Future Studies, 4th year, 2nd issue, fall and summer, pp. 109-134. [Persian] https://jfs.journals.ikiu.ac.ir/article_2126.html
71) Velayati, S. (2014). Water resources and issues in Iran with an emphasis on the water crisis, Mashhad: Sahra Sharq Publications. [Persian].
72) Wolf, A. (2007). Hydropolitical Vulnerability and Resilience Along International Waters: Europe, International Kindle Paperwhite, Illustrated Edition.
73) Zaki, Y. & Najafi, S. (2019). Determining Iran's hydropolitical strategies in the Arvand watershed, Human Geography Research Quarterly, 52(4), 1529-1549. [Persian] http://doi.org/10.22059/jhgr.2020.296172.1008070